

Univerzita Karlova v Praze

Pedagogická fakulta

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

2019

Jana Jandová

Univerzita Karlova v Praze
Pedagogická fakulta
Katedra občanské výchovy a filosofie

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Jean Jacques Rousseau a jeho koncept lidské přirozenosti
Jean Jacques Rousseau and his concept of human nature

Jana Jandová

Vedoucí práce: Mgr. David Rybák, Ph.D.

Studijní program: Specializace v pedagogice

Studijní obor: B AJ-ZSV

Odevzdáním této bakalářské práce na téma Jean Jacques Rousseau a jeho koncept lidské přirozenosti potvrzuji, že jsem ji vypracovala pod vedením vedoucího práce samostatně za použití uvedených pramenů a literatury. Dále potvrzuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze 29.3. 2019

ABSTRAKT

Práce popisuje způsob, jakým Jean Jacques Rousseau chápe lidskou přirozenost a jak tento motiv ovlivnil Rousseauovo chápání výchovy. Odhaluje nevyslovené předpoklady jeho metodického přístupu k (apriorní) půdě lidské přirozenosti. Práce popisuje tři stádia vývoje lidské přirozenosti, jejich vznik, ale především jejich dopad na člověka. Dále se práce zabývá historicko-společenským kontextem doby francouzského osvícenství, ve které autor žil a jak toto období ovlivnilo jeho myšlení. V práci nechybí ani odkazy na důležité momenty Rousseauova života, které ovlivnily jeho názory na výchovu. Hlavní cílem práce je pochopit autorův náhled na přirozenost člověka a její role při výchově a dospívání hlavních postav v jeho románech Emil čili o vychování či Julie neboli Nová Heloisa.

KLÍČOVÁ SLOVA

přirozenost, osvícenství, výchova, společnost, Francie, Rousseau, svoboda, vychování

ABSTRACT

The thesis describes the way Jean Jacques Rousseau understands human nature and how this motif affected Rousseau's comprehension of upbringing. The point is to uncover the implicit assumptions of his methodical approach to (a priori) ground of human nature. The thesis describes three stages of the evolution of human nature, their emergence but especially their impact on a human being. It also deals with the historical and social context of the French enlightenment era, during which the author lived and how this time influenced his thoughts and mind. This thesis does not lack for references to significant moment of Rousseau's life, which affected his views to upbringing. The main goal of this thesis is to understand the author's view on human nature and its role during the upbringing and growing up of the main characters in his novels *Emil, or On Education* and *Julie, or the New Heloise*.

KEY WORDS

nature, enlightenment, upbringing, society, France, Rousseau, freedom, nurture

Obsah

ÚVOD.....	7
1. FRANCOUZSKÉ OSVÍCENSTVÍ A JEAN JACQUES ROUSSEAU	8
1.1. MYŠLENKY A NÁZORY FRANCOUZSKÝCH OSVÍCENCŮ	9
1.2. JEAN JACQUES ROUSSEAU A JEHO POZICE MEZI FRANCOUZSKÝMI OSVÍCENCI... 11	
1.3. MRAVNOST A PŘIROZENOST U FRANCOUZSKÝCH MATERIALISTŮ	14
1.4. METODICKÁ PRIVACE JAKO RÁMEC ROUSSEAUOVA MYŠLENÍ	15
2. LIDSKÁ PŘIROZENOST A JEJÍ TŘI FORMY	18
2.1. ČLOVĚK V PŘIROZENÉM STAVU	19
2.2. ČLOVĚK V POSPOLITÉM STAVU	23
2.3. ČLOVĚK VE SPOLEČENSKÉM STAVU	26
3. PŘIROZENOST V DÍLE <i>EMIL ČILI O VÝCHOVĚ</i>	30
3.1. DĚTSTVÍ	31
3.2. JINOŠTVÍ	38
3.3. DOSPĚLOST	45
ZÁVĚR	48

ÚVOD

Hlavním důvodem, proč jsem si vybrala téma zabývající se lidskou přirozeností, je můj zájem jako pedagoga o to, jaká výchova je pro děti přínosná a přirozená. Chci zjistit, jakým způsobem své žáky vychovávat, a přesto jim své názory nevnucovat proti jejich vůli. Ve své bakalářské práci se budu snažit zachytit podstatu lidské přirozenosti, jak ji chápal Jean Jacques Rousseau. Dále se chci zaměřit na postupný rozklad lidské přirozenosti, který probíhal ve třech etapách – od člověka, který žil zcela osamocen v čisté přírodě, až po člověka společenského, který svou přirozenost pošpinil špatnými mravy.

Rousseauovy myšlenky je třeba chápat v kontextu doby, ve které žil. Osmnáctému století se někdy také říká doba osvícenství, protože se do popředí dostává rozum a vědecký pokrok, čímž se potlačuje církevní zbožnost a víra v neomylnost Boha, resp. církve a jejích hodnostářů. V této době se pozornost společnosti obrátila spíše na člověka a vzdělanost. Do popředí se dostávají pojmy jako *přirozené právo* nebo *občanská společnost*. Rousseau na rozdíl od svých současníků, viděl přirozený zákon v přírodě. Naopak civilizovanou společnost v její dějinnosti chápal jako zvrhlý bod vývoje lidské přirozenosti, kde existuje pouze nerovnost způsobena soukromým vlastnictvím a lidská svoboda zcela zanikla na úkor otrokářství. Vnímal lidi jako otroky závislé na sobě navzájem a s nostalgií fantazíroval o dobách, kdy člověk žil v divoké přírodě a byl odkázán pouze sám na sebe.

Ve svých dílech Rousseau popisuje, jak se lidé chovali dříve, než vznikla civilizace a společnost. Dává to jako příklad, který by měli lidé v jeho době následovat. Své myšlenky a názory využil při sepisování svého nejznámějšího díla o chlapci jménem Emil, kterého se snaží vychovávat co nejbližší ke svému ideálu. Tato práce bude popisovat způsob, jakým Rousseau koncipoval výchovu chlapce, co nejdále od městského ruchu a co nejbližší přírodě, která mu pomůže vychovat z Emila soběstačnou a spokojenou lidskou bytost, která naplní svůj účel na světě a bude žít spořádaným a vyrovnaným životem v souladu s přírodou.

1. Francouzské osvícenství a Jean Jacques Rousseau

Během 17. a 18. století došlo k převratu v evropském myšlení. Tento převrat byl výsledkem několika faktorů, které nejsou předmětem mé práce, z tohoto důvodu jen nastíním historicko-společenský kontext a myšlenkovou tradici v Evropě v době, ve které žil Jean Jacques Rousseau, a která ovlivnila jeho názory. Osvícenství vzniklo v době, kdy zanikl středověký feudalismus, který kladl velký důraz na poslušnost a úctu člověka v církvi, a naopak vznikla nová střední vrstva obyvatelstva.

Pomyslnou startovní čarou byla tradice britského empirismu a kontinentálního racionalismu, které zapříčinily obrat filozofického myšlení od boha k člověku. Mezi hlavní důvody tohoto obratu patří bezpočet technických a fyzikálních objevů myslitelů a přírodovědců jako byl Isaac Newton nebo jeho předchůdců např. Koperníka, Galilea nebo Bruna. Mezi ty největší objevy patří teorie heliocentrismu a gravitace. Neméně důležitou roli hrála ve zrodu osvícenského myšlení Descartova skepse, která zpochybňuje vše, o čem pochybovat lze, čímž staví člověka do centra zájmu, protože člověk je subjekt, který je schopen svým myšlením hledat pravdu ve smyslu jistoty, která člověku již nebyla daná od boha, ale musel na ni člověk jakožto myslící subjekt přijít sám. Stručně řečeno, člověk již pravidla pasivně nepřijímá, ale sám se na nich podílí. Reakcí na racionalismus byl britský empirismus, jehož ústřední postavou byl John Locke. Empirismus, zjednodušeně řečeno, vycházel ze smyslové zkušenosti lidského rozumu, přičemž tuto smyslovou zkušenost chápe jako zdroj veškerého poznání. Nejprve se člověk setká s bezprostřední zkušeností pomocí smyslů, až teprve potom rozum zážitek zpracuje ve formě reflexe, což nahrávalo vědeckému výzkumu, který chtěl empiricky svět zkoumat a pak si ho pomocí rozumu podmanit a učinit z člověka pána přírody. Spojením rozumu a empirického výzkumu vznikl zárodek nového smýšlení, později známého jako osvícenství.

Za vlády Ludvíka XIV., který vládl ve Francii v druhé polovině 17. a začátkem 18. století, došlo k mocenskému a kulturnímu rozmachu Francie. Francouzské způsoby vyšších vrstev, jejich jazyk a zvyky se staly středobodem evropské kultury. Aby francouzský král mohl převzít svou vedoucí úlohu v Evropě ve vši okázalosti, potřeboval finance. Peněžní prostředky mu poskytl především chudý francouzský lid prostřednictvím vysokých daní.

Osvícenské myšlení, které je „spojeno s vírou, že právě vědecké poznání umožní podstatné zlepšení života všech lidí, a to jak po stránce materiální, tak po stránce soužití všech lidí“¹, dalo francouzskému lidu naději na lepší zítřky.

1.1. Myšlenky a názory francouzských osvícenců

Především v intelektuálních sférách kultury a vědy se začíná v novověkém světě prosazovat karteziánský racionalismus, přičemž francouzští osvícenští myslitelé patřili k těm nejradikálnějším. V jejich názorech je nejpatrnější rozchod s tradičním myšlením v přesvědčení, že mravní ideje nejsou závislé na náboženské víře. Velmi ostře se ohrazovali ne vůči bohu jako takovému, ale vůči církevním institucím. Velká část myslitelů věřila v tzv. deismus, víru, že „bůh svět pouze stvořil a dal mu zákony, ale už do jeho fungování dále nezasahuje“². To jim umožňovalo smířit ve svém myšlení křesťanské náboženství a moderní požadavek autonomie racionálního subjektu.

Ústředními představiteli francouzského proudu osvícenského myšlení byli tzv. Encyklopedisté, skupina mužů, kteří se podíleli na sepsání díla *Encyklopedie věd, umění a řemesel*, která přichází s projektem shrnout a uspořádat dosavadní vědění a dát tím najevo důležitost a nadřazenost rozumu nad slepou náboženskou vírou. Především ale šlo v encyklopedickém projektu o to, přinést světlo rozumu mezi široké masy lidu. Podle některých autorů, například Störiga, tito myslitelé, mezi něž patřili například Denis Diderot nebo básník Voltaire, „přeceňují rozum, a naopak podceňují nerozumovou stránku člověka – jeho pudy a vášně na jedné straně, a na druhé straně potřebu něčeho vyššího“³. S tímto hodnocením by patrně souhlasil i Rousseau, který, ačkoliv s Encyklopedisty úzce spolupracoval, nesouhlasil s jejich ideou nadřazování rozumu a pokroku nad lidskými vášněmi a pudy – tedy tím, co je člověku přirozené a co ho především dělá člověkem.

„Všem francouzským osvícencům je v zásadě společný principiální požadavek lidské svobody, rovnosti, pokroku, společenské spravedlivosti, náboženské a názorové

¹ HOLZBACHOVÁ, Ivana. *Dějiny společenských teorií*. Brno: Masarykova univerzita, 2000, s. 38.

² Tamt., s. 39.

³ STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filozofie*. Praha: Zvon, 1996, s. 269.

tolerance a nutnosti dospět k takovému státnímu zřízení, v němž by člověk mohl dobře žít“⁴.

V tomto bodě se s francouzskými osvícenci shoduje i Rousseau, avšak nemyslí si, že by rozvoj vědy a kultury přispěl k očištění mravů.

V oblasti zkoumání přírody povede podle francouzských osvícenců „poznání přírodních zákonitostí nejen k dokonalejšímu teoretickému výkladu přírodních jevů, ale v technických aplikacích i ke zlepšení materiálních stránek života“⁵.

Většina francouzských osvícenců předpokládala, že věda nejen vysvětluje, jak svět funguje, ale také zastávali názor, že přinese blahobyt celé společnosti. Jakýsi vědecký přístup chtěli aplikovat i na efektivní fungování společnosti. Kladli velký důraz na vzdělání a náboženskou toleranci, která souvisela s jejich představou občanské rovnosti. Věřili, že stavovství je již překonaný přežitek minulosti, a že všichni lidé si jsou před zákonem rovni.

„V sociální sféře má pak objevení skutečných principů umožnit dokonalejší společenské uspořádání, jež by bylo přiměřenější lidské přirozenosti a zaručovalo i hladší, plynulejší, spravedlivější a účelnější chod státu“⁶.

Někteří francouzští myslitelé, jako například Denis Diderot nebo Charles Louis Montesquieu, se zajímali o vznik a správné fungování státu. Při sepisování děl se často inspirovali názory britských myslitelů, především Johnem Lockem.

Jean Jacques Rousseau také přemýšlel nad vznikem a fungování společnosti, avšak ve svém díle *O společenské smlouvě* „napadá dvě hlavní myšlenky francouzského osvícenství, že lze totiž vyvrátit předchozí předsudky racionálními argumenty a především, že k vybudování spravedlivé společnosti postačí probojovat racionální zákony“⁷. Kritizuje především tzv. falešný rozum, za kterým se skrývá bezcitnost. Pro Rousseaua nehraje prim rozumová stránka člověka, ale ta citová, založená na tom, co do člověka vložila příroda a tudíž to, co je člověku přirozené. Neměl pocit, že dobré

⁴ VESELÝ, Jindřich. *Jean Jacques Rousseau a problém "preromantismu": k otázce rozkladu osvícenského obrazu světa ve francouzské literatuře*. Praha: Univerzita Karlova, 1985. Acta Universitatis Carolinae. Philologica. Monographia., s. 18.

⁵ Tamt., s. 17.

⁶ Tamt., s. 17.

⁷ Tamt., s. 22.

zákony nutně vytvářejí dobrou společnost. Jeho představa ideálního stavu společnosti je založená na přirozených zákonech, které lidé mají v sobě. Tyto zákony vycházejí z pocitu pospolitosti vůči ostatním.

„Se svými současníky se shoduje na principu, že má mít obecná užitečnost přednost před individuálními zájmy. Tím, co je rozděluje, je v podstatě konkrétní vymezení společných obecných principů a požadavků“⁸.

Podle většiny francouzských osvícenců jsou zákony a obecná pravidla, která musí dodržovat všichni lidé, známkou pokroku lidské společnosti. Zatímco Rousseau vidí zákony jako nutné zlo, které je potřeba přetpět, pokud spolu lidé chtějí žít ve společenství, avšak poukazuje na to, že občanské zákony jsou uměle vytvořené a nejsou pro člověka přirozené. Člověk by měl žít podle zákonů přírody, a ne podle zákonů uměle vytvořených lidmi.

1.2. Jean Jacques Rousseau a jeho pozice mezi francouzskými osvícenci

Nejvýstižnější popis Rousseauova osudu zní takto: „Život člověka zmítaného rozpory, vnitřními zápasy a vášnivými city, člověka věčně nestálého a hluboce nešťastného se silně psychopatickými rysy. Narodil se roku 1712 v Ženevě, v šestnácti letech zběhl z učení a nejprve na něj působil vliv mnohem starší ženy, jež se mu stala matkou i milenkou. Několik let strávil na jejím statku, a ona jej, vychovávaného v kalvinistické víře, získala pro katolickou církev“⁹. Část svého dětství strávil u pastora Lamerciera na venkově, kde se probudila jeho láska k přírodě a prostému životu. Toto období považoval za nejšťastnější ve svém životě. Od mládí byl zamilován do Louisy Eleanory de Warens, o dvanáct let starší ženy se zájmem o chemii a fyziku, u které nějaký čas bydlel, a která ho na čas převedla na katolickou víru. Navzdory tomu se jeho životní partnerkou stala prostá dívka Thérèse, prادلena, kterou potkal v Paříži. „Když jsem poprvé uviděl tuto dívku u stolu, byl jsem zaujat jejím skromným chováním, a ještě více jejím živým a měkkým pohledem, jaký jsem předtím neviděl ... byla velmi bázlivá a já také. Spojení, jemuž toto podobné založení povah mělo být zdánlivě překážkou,

⁸ VESELÝ, Jindřich. *Jean Jacques Rousseau a problém "preromantismu": k otázce rozkladu osvícenského obrazu světa ve francouzské literatuře*, s. 18.

⁹ STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filozofie*, s. 269.

stalo se však velmi rychle“¹⁰. Takovýmto způsobem popisuje své první setkání se ženou, která se mu stala životní partnerkou i přesto, že byla negramotná. Jeho osobní život je hlavním důkazem jeho přesvědčení o tom, že člověka více vedou jeho přirozené vášně, a nejen rozum.

Důležitým mezníkem jeho spisovatelské kariéry byl rok 1749, kdy Akademie v Dijonu vypsal literární soutěž, jejíž téma bylo, zda rozvoj vědy a umění přispívá ke zlepšení mravů. Rousseau se rozhodl zapojit do soutěže svou *Rozpravou o vědách a umění*, ve které zastává stanovisko, že „vzdělání ducha kráčí v dějinách vždy ruku v ruce s upadáním mravnosti“¹¹.

Ačkoliv se jeho názory velmi lišily od jeho současníků, přesto nebo právě proto mu byly otevřeny dveře do vyšší francouzské společnosti, ve které se pohybovaly osobnosti, jako byl Diderot nebo Voltaire. Navzdory svému spisovatelskému talentu, Rousseau do společnosti pařížské smetánky nikdy nezapadl. Za zástupce pařížského intelektuála byl považován Voltaire, který byl hrdý na svou vzdělanost, choval se jako doma mezi šlechtici, byl vždy uhlazený, společensky obratný a duchaplný. Na druhé straně stál Rousseau, nestálý, společensky neobratný, nezpůsobilý pro občanský život ve vyšší společnosti, protože se nechával strhávat vášní, a uprostřed civilizace chtěl uniknout do svého snového přírodního světa.

„Rousseau se veřejně rozhodl odmítat přepych, odhodlal se žít prostě, z práce vlastních rukou, programově se začal stranit záře aristokratických salónů, odmítl dvorskou penzi“¹². Jeho záměrem nebylo stát se tzv. salonním filozofem, jak bylo v té době zvykem, ale chtěl si zachovat svou osobní nezávislost.

Stejně jako jeho současníci, zamýšlel se i on nad fungováním společnosti a vytvořil teze o neúčinnosti osvícenství a o nemožnosti vytvořit spravedlivou společnost normativním zavedením racionálních zákonů. Lidé se musí cítit na svém místě, každý z nich přispívá k obecnému blahu svými schopnostmi a dovednostmi. Stručně řečeno, lidé se sami musí chtít zasadit o zachování takové společnosti. Tudíž cílem společenství je jeho

¹⁰ ČECHÁK, Vladimír. Místo rozpravy. ROUSSEAU, Jean Jacques. *Rozpravy*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1989, s. 16.

¹¹ STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filozofie*, s. 270.

¹² VESELÝ, Jindřich. *Jean Jacques Rousseau a problém "preromantismu": k otázce rozkladu osvícenského obrazu světa ve francouzské literatuře*, s. 19.

sebezáchova, což je stejný základní instinkt jako u „přirozeného člověka“, kterého Rousseau opěvuje v *Rozpravě o původu nerovnosti mezi lidmi*, kterou rozeberu později. Cílem společenství tudíž není jeho neustálé zdokonalování, ale zachování stávajícího stavu, čímž se velmi liší od svých současníků, kteří věřili v pokrok.

„Co se týče lidí mně podobných, jejichž vášně navždy zničily původní prostotu, kteří se nemohou více živit travou a žaludy, ani obejít se bez zákonů a vládců; těch, kterým jejich první otec dal nadpřirozená naučení, kteří chápou jako příkázání snahu dát nejprve lidským činům mravnost..., ti si budou vážit posvátných svazků společnosti, které jsou členy, budou milovat své bližní..., budou pečlivě poslouchat zákony..., budou si vážit především dobrých a moudrých vladařů“¹³.

Ačkoliv byl zapálený čtenář a při svém pobytu v Paříži složil operu *Les muses galantes*, díky spoustě podobných tezí se stal mluvčím tzv. „čtvrtého stavu“ – drobných řemeslníků, obchodníků a prostého lidu“¹⁴.

Ve svém díle *Dopisy d'Alembertovi* rozebírá otázku, zda by v Ženevě mělo být postaveno divadlo, a osvícensky zde vychází ze společenské užitečnosti takového divadla. V díle se zamýšlí nad tím, jestli jsou divadla užitečná sama o sobě, ale především uvažuje nad tím, jestli je divadlo užitečné pro samotnou Ženevu a její obyvatele. Srovnává situaci velkých měst jako je Paříž nebo Londýn se situací v Ženevě a dochází k přesvědčení, že ve velkých městech „tam je divadlo pouhým zrnkem v obrovském městě, zatímco u nás by bylo kolosem, který by pohltil vše“¹⁵. Rousseau si myslí, že velká města jsou na divadelní kulturu zvyklá, ale v Ženevě by stavba divadla způsobila obrovské pozdvižení a narušila by každodenní činnosti Ženevanů. Dále také předpokládá, že by divadlo v Ženevě nemělo takové výdělky jako má například v Paříži, protože velké množství lidí bydlí okolo Ženevy a do města jezdí, jen pokud si potřebují něco vyřídit a zbytek času věnují činnostem na čerstvém vzduchu.

„Ženevané obzvláště milují venkov; lze tak usuzovat z množství domků rozesetých kolem města (...) poté, co si každý během dne vyřídí své záležitosti, večer odchází

¹³ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Rozpravy*, s. 133.

¹⁴ ČECHÁK, Vladimír. Místo rozpravy. ROUSSEAU, Jean Jacques. *Rozpravy*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1989, s. 29.

¹⁵ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Dopis d'Alembertovi*, s. 131.

do svého malého útočiště (...) hodně občanů a měšťanů tam dokonce žije po celý rok a nemá bydliště v Ženevě. To všechno znamená pro divadlo ztrátu“¹⁶. Tímto argumentem chce sdělit, že Ženevané preferují pobyt venku a cítí se lépe na venkově než ve městě. Rousseau jejich obydlí nazývá „útočiště“, což symbolizuje pocit bezpečí a pospolitosti.

Také se obává, že pokud by divadlo v Ženevě bylo postaveno, „všichni začnou pohrdat starými zvyklostmi a přijmou nové. To všechno nahradí brzy naši starobylou prostotu příjemným životem v pařížském duchu a pěkným pařížským chováním. Netřeba tajit, že úmysly jsou zatím ještě správné, ale morálka se už viditelně naklání k úpadku“¹⁷. Tímto tvrzením se snaží vyjádřit, jak důležitý je pro něj prostý venkovský život, jakožto Ženevana a jako protipól dává za příklad pařížský život ve velkoměstě, který považuje za morálně upadající, protože se v něm ztratila ta radost a pokora k přírodě.

1.3. Mravnost a přirozenost u francouzských materialistů

Během osvícenství se ve Francii objevila skupina tzv. materialistů, kteří „kladli velký důraz na roli citů a vášní v lidském chování. Lidé podle jejich názorů, chtějí být především šťastni a své jednání podřizují tomuto přání. Přání být šťasten patří podle těchto filozofů k přirozené povaze člověka“.¹⁸

Jejich představa mravnosti člověka připomíná hédonismus; člověk vyhledává slast a vyhýbá se utrpení. V tomto pojetí mravnosti má významné místo sebeláska a egoismus. Člověk je ve své přirozenosti veden hledáním slasti a vyhýbáním se strasti. Tak píše například Helvétius: „hybnými silami člověka jsou slast a bolest“.¹⁹ Kritériem mravního dobra je to, co my považujeme za užitečné pro dosažení slasti. Materialisté spojili morálku s politikou, a to v tom smyslu, že mravnost sladí zájmy jednotlivců s ostatními: „Předmětem mravnosti je sladit zájmy člověka se zájmy bytostí, jež příroda učinila nezbytnými k jeho vlastnímu prospěchu. Předmětem politiky je spojit zájmy

¹⁶ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Dopis d'Alembertovi*, s. 126.

¹⁷ Tamt., s. 144.

¹⁸ HOLZBACHOVÁ, Ivana. *Dějiny společenských teorií*, s. 44.

¹⁹ HELVÉTIUS, C. A. Výbor z díla. Praha: SNPL, 1953, s. 61.

panovníků a národů.“²⁰ Naopak za neřesti lidí je zodpovědná špatná vláda a špatné zákony. Co se týče východisek etických teorií francouzského materialismu, zakládají se na specifickém pochopení lidské přirozenosti.

Většina materialistů odmítá vrozený mravní smysl a nevěří, že se lidé rodí dobří nebo zlí, z čehož vyplývá, že pokud má být člověk mravný, musí ho to někdo naučit. Podle nich je mravnosti možné dosáhnout jen za pomoci všeobecných vzdělávacích institucí, proto dávají takový velký důraz na vzdělání všech vrstev obyvatelstva. Lidskou přirozeností nejsou pouze vášně, ale také především rozum. Aby se člověk choval mravně, musí se naučit jednat tak, aby byl schopen rozumem posoudit své činy z hlediska užitku nebo škody, které přinesou celku.

Rousseau tvrdí, že lidé byli v přirozeném stavu dobří, ale dnešní společnost pošpinila tu lidskou přirozenost. Dále také ztotožňoval přírodu s rozumem, protože věřil, že příroda sama člověka vychovává a poskytne mu vše, co potřebuje k životu. Člověk má přirozený společenský cit, který Rousseau označuje slovem *soucítí*. Tento přirozený cit Rousseau popisuje jako schopnost člověka ztotožnit se s utrpením druhého. Poukazuje na to, že rozum plodí sobeckou sebelásku, rozumová úvaha ji upevňuje a odděluje člověka od druhých lidí, protože díky rozumu si utrpení druhých dokážeme racionálně vysvětlit, ale není nám jich líto; rozum nám pouze oznamuje, proč ten člověk trpí.

V další části práce se budu věnovat zkoumání toho, jak se lidská přirozenost v člověku uskutečňuje a projevuje, a v případě, že člověk vyrostl ve „zkažené společnosti“, jestli je přirozenost možno napravit nebo nějakým způsobem v člověku vyvolat.

1.4. Metodická privace jako rámec Rousseauova myšlení

Během období novověku začala vyvstávat otázka, jak je zkušenost vůbec možná a jaké jsou její předpoklady. „Filozofie 17. století se pokusila položit otázku, jak je řád zkušenosti přírody vůbec možný, kde jsou předpoklady řádu přístupnosti, naučitelnosti, jak je možné, že rozumu jsou přístupné předpoklady rozumu“.²¹ Ačkoliv je Rousseau chápán jako předchůdce romantismu a mnoho romantických básníků

²⁰ Holbach, Paul Heinrich Dietrich von. *Společenský systém neboli, Přirozené zásady morálky a politiky s kritickým pojednáním o vlivu vlády na mravy*. Praha: ČSAV, 1960, s. 313.

²¹ PEŠKOVÁ, Jaroslava et al. *Vybrané spisy Jaroslavy Peškové*. Praha: Pro Univerzitu Karlovu v Praze, Pedagogickou fakultu vyrobilo vydavatelství a nakl. Křeace, 2010, s. 48-51.

se na něj odkazuje ve smyslu glorifikace přírody, jeho metoda poznání vychází z karteziánského myšlení, které je pojmenováno po svém zakladateli René Descartovi. Rousseau se ve svých názorech opírá o způsob myšlení, který způsobil zásadní převrat ve filozofickém myšlení, spočívajícím v obratu od sféry přírody jako stvořené hierarchii jsoucen a v přechodu k vědomí jako půdy jistoty, na níž vůbec něco poznáváme.

Rousseauovým předmětem zkoumání je společnost. Pro své zkoumání si zvolil metodu *privace*, která spočívá v odmyšlení od předmětu zkoumání všeho, co k němu bytostně nepatří, a co ho neustavuje jako předmět. K této metodě dále patří *resoluce* a *rekompozice*. Resoluce znamená rozložení předmětu na jednoduché části, které jsou dány jasně a zřetelně, a rekompozicí se myslí, že ve zpětných krocích složíme tu věc znovu dohromady. Rousseauův postup je následující – nejdříve rozloží společnost na nejjednodušší části, což jsou jednotlivci. Od člověka jako jednotlivce odmyslí vše, co k němu bytostně nepatří, což znamená především sociální projevy chování a jakékoliv vazby s jinými lidmi. V podstatě je to vše, co není vrozené a co se člověk musel naučit nápodobou od jiných lidí. To znamená celou vrstevnatost kultury, dějinnosti, společenskosti. Pomocí popsanych kontrolovaných kroků dospěje k tomu, že postupně skládá dílky zpět dohromady a sleduje, jak je společnost složená a jak funguje.

„Rousseau vlastně provádí metodickou privaci stávajících vlastností člověka civilizovaného, aby tak dospěl k člověku přirozenému, k přirozenosti lidské jako základu, který by bylo možno vystavit prostému proudu podnětů, vycházejících z nezkažené přírody, a tak člověka přirozeně formovat až do jeho zralosti“²².

Rousseau chce pomocí prostých přírodních podmětů vychovat člověka ve smyslu přirozeného ideálu. Tento ideál je získaný pomocí metodické privace, kde se odmyslí téměř jakýkoliv kontakt s civilizací, aby se člověk mohl formovat a růst v podle Rousseaua přirozeném prostředí, a aby se mohl soustředit na to bytostně lidské a přirozené. Ve společnosti na sebe lidé nepřetržitě působí svým jednáním, ale v přirozeném stavu vyvstane to bytostně lidské, které náleží pouze člověku.

²² PEŠKOVÁ, Jaroslava et al. *Vybrané spisy Jaroslavy Peškové*. Praha: Pro Univerzitu Karlovu v Praze, Pedagogickou fakultu vyrobilo vydavatelství a nakl. Kreace, 2010, s. 48-51.

Tím se zjistí i to, co dělá společnost společností, a naopak co způsobilo zkaženost, nepřirozenost soudobé společnosti, o které je Rousseau přesvědčen.

2. Lidská přirozenost a její tři formy

Slovo *přirozenost* souvisí se slovem *příroda*. Příroda je většinou chápána jako hmota kolem nás, věci, na které si můžeme sáhnout. Mnoho učenců vidělo přírodu jako protiklad ducha, na kterého byl dán větší důraz a stál v hierarchii jsoucen výše. Slovo „příroda“ ale také nese v sobě význam *přerodu*, neustálé proměnlivosti rození. Každý rok se příroda na jaře narodí a rozkvetne, aby v zimě mohla shodit poslední listy a upadnout do hlubokého spánku. Příroda v sobě obsahuje pohyb, který přetváří beztvary materiál na formu a naopak. Přirozenost je bytostný základ člověka, provází ho od jeho vzniku a po celou dobu jeho existence, je to nejpodstatnější část lidské duše, kterou do člověka vložila příroda. Stejně jako se mění koloběh přírody, měnila se v průběhu dějin i lidská duše.

Rousseau věří, že lidská duše byla poškozena společností tak, že ji nemůžeme poznat v její původní přirozené podobě. Jako důvod uvádí to, že pokrok lidského pokolení duši vzdaluje od primitivního neboli přirozeného stavu a ta se stává více závislou na společnosti. Rousseauovi se nelíbí stav soudobé společnosti a způsob, jakým se k sobě lidé chovají, ani způsob, jakým jsou vymáhány a vytvářeny zákony. Je potřeba poznat základy lidské společnosti, což znamená pochopit přírodního člověka, od jakých základů člověk vychází, aby bylo zřejmé, jakou cestou se v nápravě člověka a společnosti vydat. Rousseau chce poznat počátky člověka před tím, než byl zkažen civilizací. Neznalost přirozenosti člověka způsobuje nejistotu v definování přirozeného práva. V době osvícenství vládla všeobecná představa, že přirozené právo není pouhou konvencí, lidskou domluvou, ale pravidly, která by lidé měli dodržovat při vzájemném styku a ke všeobecné užitečnosti. A to proto, že tato pravidla jsou odvozena mj. právě z povahy lidskosti a světa vůbec. Rousseau definici lehce poupravil a říká, že „aby zákon byl přirozený, musí bezprostředně vycházet z přírody“.²³

Představuje dvě zásady přirozeného práva, které jsou starší než rozum. „První a nejprostší činnost lidské duše jsou dvě starší zásady, než je rozum: jedna nás nutí zajímat se o svůj blahobyt a své zachování; druhá nám vnuká přirozený odpor, když vidíme hynout nebo trpět kteroukoliv citlivou bytost, především své bližní“.²⁴ Tento

²³ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Rozpravy*, s. 80.

²⁴ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Rozpravy*, s. 80.

přirozený odpor k utrpení druhých Rousseau nazývá *soucit*, který přispívá k zachování druhu. Přirozeným zákonem se řídí všichni lidé, ale ne zvířata, protože oni nemají svobodu volby. Zvířata jednají instinktivně, podle toho, co jim nařídí příroda. Člověk se může rozhodnout, jestli přírodu při svém jednání poslechne nebo ne.

2.1. Člověk v přirozeném stavu

V Rousseauově teorii se nejedná o historické svědectví toho, jak člověk jako biologický druh vznikl a jak se vyvíjel. Rousseau se spíš svým rozdělením mezi přirozeným stavem a stavem člověka v ustavené společnosti snažil rozvinout teorii toho, jak se člověk svým vývojem změnil, jak se proměnil z přírodní bytosti, která je plně soběstačná a svobodná, na bytost, která svěřila svou vrozenou svobodu do rukou zákonů a zákonodárců.

V přirozeném stavu bylo tělo pro člověka nástrojem, byla to veškerá výbava, kterou u sebe měl a byl kdykoliv připraven na jakoukoliv situaci, která by mohla nastat. Člověk byl osamělý divoch, jehož přání nepřesahovala tělesné potřeby. Staral se výlučně o zachování svého života a blahobytu. „Příroda nakládá s lidmi stejně jako nakládal zákon ve Spartě s dětmi občanů: ty, kteří jsou dobré tělesné soustavy, učiní silnými a mohutnými, a všechny ostatní nechá zahynout“²⁵. Člověk z nutnosti lámal tlusté větve holýma rukama, lezl hbitě po stromech a rychle běhal, protože neznal vynálezy jako sekyra, žebřík nebo využití hospodářských zvířat. Měl vycvičené ty smysly, které slouží k útoku a obraně, aby byl schopen ulovit svou kořist a aby se nestal kořistí jiných zvířat. Podle Rousseaua měl člověk v přirozeném stavu, kterého nazývá *divoch*, hmat a chuť velmi hrubé, naopak zrak, sluch a čich měl velice citlivé. Divoši byli fyzicky zdatní a neznali jiné nemoci než zranění a stáří. Naproti tomu moderní způsob života způsobuje, že na jedné straně vybraná jídla bohatých lidí dráždí trávicí trakt a způsobují zdravotní potíže z velkého množství jídla, a na straně druhé stojí chudáci, kteří často nemají, co do úst, a když získají alespoň nějakou potravu, tak ji zhltnou tak rychle, že si přeplní jejich prázdný žaludek.

²⁵ Tamt., s. 87

Divoch není obdařen rozumem, tak jak ho chápeme my, vymyká se jakýmkoliv morálním kategoriím, neboť „není schopen činit morální soudy“.²⁶ Je přirozeně dobrým, nikoliv však morálně. Přesněji řečeno, lidé v tomto stavu nebyli dobří ani zlí, tyto pojmy neznali. „Jediné dobro, které divoch na světě zná, je potrava, samička a odpočinek, jediné zlo, jehož se obává je bolest a hlad“²⁷. Člověk účelově nepůsobí zlo druhému, tím by odporoval svému přirozenému soucitu. Druhému ublíží jen v sebeobraně, kdy má obavu o svou sebezáchovu a musí dát přednost sám sobě.

Divoch žije v neustálé přítomnosti a nemá vědomí času ani smrti. Divoch se smrti nebojí, v tomto ohledu je podobný zvířeti, které neví, co to znamená zemřít. Znalost smrti je znakem vzdálení se od zvířecího stavu. Jelikož nemá povědomí o čase, neobrací své myšlenky k budoucnosti, jeho plány dosahují maximálně konce dne.

Jak už bylo řečeno, přání člověka bylo omezeno na uspokojení tělesných potřeb. I takový cit jako láska byl omezen pouze na jeho fyzickou stránku. Pro divocha byla láska pouze pud jako každý jiný, který po svém ukojení zase zmizí.

„V pocitu lásky odlišujeme stránku morální a fyzickou. Stránka tělesná je obecná touha, která vede jedno pohlaví ke spojení s druhým. Stránka mravní je to, co omezuje tuto touhu a připoutává ji k jedinému předmětu, nebo jí přinejmenším dodává větší stupeň energie k tomuto vyvolenému jedinci“²⁸.

Podle Rousseaua je mravní láska cit umělý, zrozený se společností a užívaný ženami velmi obratně, aby zajistil jejich nadvládu a dal jim převahu. Tento cit je založen na určitých pojmech zásluhy a krásy, což je pro divocha velká neznámá. Pojmy zásluhy nebo krásy pro něj nic neznamenaají. Divoch poslouchá pouze svůj rozmnožovací pud, který dostal od přírody, a ne vkus, který se získává vzděláním v umění a estetice, tudíž ho nemohl nabýt. Přejde mu tedy vhod každá žena, protože plní funkci k ukojení jeho potřeby.

Ačkoliv měl člověk v přirozeném stavu s divokými zvířaty hodně společného, odlišoval se především svou schopností se zdokonalovat. Zvíře se pár měsíců po svém narození

²⁶ VESELÝ, Jindřich. *Jean Jacques Rousseau a problém "preromantismu": k otázce rozkladu osvícenského obrazu světa ve francouzské literatuře*, s. 33.

²⁷ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Rozpravy*, s. 94.

²⁸ Tamt., s. 109.

stane takovým, jakým bude celý život. Ale člověka žene kupředu jeho touha se neustále zlepšovat, a ne jinak to bylo i u Rousseauova divocha. „Hnacím motorem hypotetických dějin je růst potřeb člověka a hledání prostředků k jejich uspokojování“²⁹. Mezi lidmi nebyl skoro žádný rozdíl, protože všichni měli stejné životní podmínky. Vynálezy se předávaly velice obtížně, protože i když jedinec učinil nějaký objev, díky svému osamělému životu ho stejně nemohl nikomu sdělit, jelikož neznal své bližní. Vynález zanikl s objevitelem. Nebylo výchovy ani pokroku. Ale protože člověk usiloval o zdokonalení a zlepšení svého způsobu života, díky pozorování okolí začal vnímat určité vztahy, které v něm vzbudily jistý druh přemýšlení a instinktivní moudrosti. První zlom přišel se šťastnou náhodou, když se dozvěděl o umění ohně – jak ho udržet a později i jak ho sám rozdělat. Byla to nová ochrana před krutostí zimy, ale také způsob, jak zpracovat maso. Obě funkce jsou známkou zdokonalení divochova blahobytu. Začal pozorovat i ostatní jedince.

„Když si uvědomil, že se i ostatní lidé chovají tak, jak by se za stejných okolností choval on, usoudil, že jejich způsob myšlení a cítění je zcela podobný jeho vlastnímu. Jednal se svým druhem nejvhodnějším způsobem vzhledem ke své jistotě a bezpečnosti“³⁰.

Jeho touha po blahobytu způsobila, že se občas začal sdružovat s ostatními lidmi například za účelem lovu velkého zvířete. Dále ale vedl svůj život nezávisle na ostatních, byl stále totalitou, žijící pouze pro sebe. Čím více času spolu lidé trávili, tím více potřebovali prostředek, kterým by mohli vyjádřit své pocity a vášně. Tento prostředek nazýváme *řeč*.

„První řečí člověka byl přirozený křik. Člověk vyražel tento křik jen v naléhavých případech, aby žádal o pomoc ve velkých nebezpečích nebo o ulehčení velké bolesti, neužíval ho mnoho v obyčejném běhu života, kde panují pocity mírnější“³¹. Teprve poté se řeč stala prostředníkem přenosu myšlenek z jednoho subjektu na druhý. Postupem času se řeč zdokonalovala, až se stala artikulovanou neboli přesně vyslovovanou.

²⁹ VESELÝ, Jindřich. *Jean Jacques Rousseau a problém "preromantismu": k otázce rozkladu osvícenského obrazu světa ve francouzské literatuře*, s. 33.

³⁰ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Rozpravy*, s. 117.

³¹ Tamt., s. 99.

„Potřeboval-li člověk řeč, aby se naučil myslet, potřeboval ještě dříve myslet, aby objevil umění řeči“³². Podle Rousseaua rozum sice patří do přirozenosti, ale je její nejmladší a nejméně přirozenou složkou. Vznik rozumu velmi těsně souvisí se vznikem artikulované lidské řeči, a k jeho postupnému zdokonalení dochází především ve styku s lidmi a při rozvoji vědomí času. „Z rozumu vzniká sebeláska, již posiluje uvažování. Rozum soustřeďuje člověka sama na sebe a oddaluje ho od všeho, co ho tíží a trápí“³³. V přirozeném stavu hrál hlavní roli v chování člověka soucit.

„Soucit je cit přirozený, který tím, že v každém jednotlivci oslabuje lásku k sobě, přispívá k uchování celého druhu. V přírodním stavu nahrazuje zákony – nikdo se ale nesnaží ho neuposlechnout“³⁴. Soucit přikazoval divochovi, aby konal své dobro takovým způsobem, aby co nejméně škodil druhému. Divoch se nesnažil škodit druhému, protože mu šlo primárně o svoje dobro a své zachování, ne o způsobení škody jinému. Lidé mezi sebou neměli žádné vztahy a velmi řídké styky, tudíž neznali ještě ješitnost, obdiv nebo opovržení, ani neměli skutečnou představu spravedlnosti.

Postupem času se lidé začali více sdružovat a muži a ženy začali bydlet ve společném obydlí i se svými dětmi. „První vývoj citu se uskutečnil následkem nového stavu, kdy se manželé, rodiče a děti shromažďovali ve společném obydlí“³⁵. Ze zvyku žít společně vznikly podle Rousseaua dva ušlechtilé city – láska manželská a rodičovská. Způsob života se pomalu začal měnit. Lidé si začali opatřovat různé nástroje, které jim měli ulehčit život, najednou měli nadbytek volného času. Poprvé tak zakusili bolest, kterou cítili, když jim někdo jejich vymoženosti sebral. Lidé sice měli obydlí, které patřilo jen jim, ale v tomto stádiu ještě neexistovalo soukromé vlastnictví v pravém slova smyslu. Lidé nebyli vlastníky půdy.

Také jejich přirozenost se začala měnit. Člověk už nebyl totalitou žijící pouze sama pro sebe, ale začal být součástí komunity, kde každý jedinec měl své místo a funkci. Rousseau tento vrchol vývoje přirozeného stavu nazývá *pospolitý stav*. Rousseau rozeznává pojem *pospolitost* a *společnost*. Pospolitost je stav, kdy lidé žijí pohromadě, člověk přestává být atomizovanou totalitou, je jí to rodové společenství, na rozdíl

³² ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Rozpravy*, s. 98

³³ Tamt., s. 107.

³⁴ Tamt., s. 107.

³⁵ Tamt., s. 119.

od společnosti, je přerod v pospolitý stav zdokonalení přirozenosti člověka, svobodné rozhodnutí rozhodovat o všem kolektivně. Moc není autoritativně dána do rukou jednotlivce, ale všichni se na rozhodování podílí.

2.2. Člověk v pospolitém stavu

„Přirozenost člověka v rodovém společenství vzniká z původní přirozenosti hypotetického člověka zaprvé rozkladem původní do sebe uzavřené osamělé totality lidského bytí“.³⁶ Tento hypotetický člověk, kterého Rousseau nazve divochem, byl totalitou sám pro sebe – byl absolutně nezávislý na ostatních lidech či věcech. Sjednocujícím aspektem člověka žijícího v rodové pospolitosti se stala jednota a celistvost mravů a zvyků rodového společenství, které zde plní funkci jednotícího základu každého ze svých členů. Dochází ke zjemnění a zdokonalení původní instinktivní a smyslové složky v citově mravní vrstvě lidské přirozenosti. Společnými mravy se nechápu jen pravidla společnosti, na kterých se lidé domluví, ale také nepracovní činnosti, jako je společné trávení času při tanci, zpěvu apod.

Hypotetická lidská přirozenost se tak právě zde stává reálnou lidskou přirozeností. Náleží k ní nejen pospolitý mravní cit, ale i přirozená sebeláska a hlas rozumu, včetně lidské řeči. Dále se v člověku realizuje jeho přirozená zahálčivost, jež zadržuje člověka od činností, jež přesahují hranice jeho skutečných potřeb, a přirozená svoboda, pomocí níž se jedinec realizuje v organismu pospolitého společenství.

„Člověk si zvykl pozorovat různé věci, potom je začal srovnávat, a tak pozvolna došlo k představě zásluhy a krásy, která ho nutí dávat přednost jednomu před druhým“³⁷. Čím více času člověk strávil se svými bližními ve společném obydlí, tím více jejich přítomnost postrádal, když s nimi nebyl.

„Každá rodina se stala pevně spojenou společností. Tím se způsob života, do té doby stejný, rozlišil. Ženy se staly více usedlými, zvykly si hlídat chýši a děti a muži sháněli společnou potravu“³⁸. Lidé na sobě začali být postupně závislí díky své pohodlnosti a začali postupně ztrácet svou divokost. Hlavním rozdílem mezi společenským stavem

³⁶ VESELÝ, Jindřich. *Jean Jacques Rousseau a problém "preromantismu": k otázce rozkladu osvícenského obrazu světa ve francouzské literatuře*, s. 34

³⁷ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Rozpravy*, s. 120.

³⁸ Tamt., s. 119

a pospolitým stavem zůstává ten, že pospolitost je společenství, „kde vládou vztahy založené na rovnosti a přímosti, nikdo se nesnaží získat to, co přesahuje jeho skutečné potřeby, ať na úkor druhých nebo na úkor přírody“³⁹. Lidem se nikdo nesnaží vnutit svou vůli na úkor jejich svobody.

„Politické těleso je podobné lidskému tělu: svrchovaná moc představuje hlavu; mozek základ nervstva a sídlo chápavosti, vůle a smysly, představuje zákony a zvyklosti, které mají své orgány v soudcích a úřednících. Občané jsou tělem a údy, které uvádějí celé toto ústrojí do pohybu, aby pracovalo a žilo“.⁴⁰

Pospolitá přirozenost je zdokonalenou přirozeností, život jedince je společnou věcí všech, lidé společně cítí, je tu vzájemná vnitřní spojitost se všemi částmi politické pospolitosti. „Život jednoho nebo druhého je společnou věcí všech, společně cítí, je tu vzájemná vnitřní spojitost se všemi jeho částmi“.⁴¹ Bytí individua dokonale splývá s bytím politické pospolitosti. Totalita jedince v přirozeném stavu je nahrazena kolektivní totalitou politické pospolitosti. Tato nová totalita má vlastní obecnou vůli a jedinec má žít jen pro ni.

„Soudržnost politické pospolitosti je čerpána z přirozených svazků mezi lidmi. Přirozené svazky nazývá mravy. Mravy odpovídají reálnému životnímu způsobu daného společenství“⁴².

Moment, kdy se lidé domluví na novém uspořádání společnosti Rousseau nazývá společenskou smlouvou. „Zásady této smlouvy vylíčil Rousseau v díle zvaném *O smlouvě společenské*. Zde Rousseau předpokládá společenskou smlouvu, jíž stát vzniká. Jeho základem je obecná vůle, což je vůle jeho občanů zaměřená výhradně na prospěch celku“.⁴³ Při vzniku nového uspořádání společnosti lidé ztrácejí svou neomezenou svobodu a nezávislost, ale získávají svobodu občanskou a vlastnické právo. Občanská svoboda znamená, že se lidé podílejí na fungování svého společenství, když při schvalování rozhodnutí používají svou individuální vůli. Spojením

³⁹ VESELÝ, Jindřich. *Jean Jacques Rousseau a problém "preromantismu": k otázce rozkladu osvěcenského obrazu světa ve francouzské literatuře*, s. 37.

⁴⁰ Tamt., s. 39.

⁴¹ Tamt., s. 39.

⁴² Tamt., s. 42.

⁴³ HOLZBACHOVÁ, Ivana. *Dějiny společenských teorií*, s. 46.

všech individuálních vůlí vzniká vůle obecná. Zákony, na kterých se lidé shodnou, ale nejsou původem pospolitosti společenství, jsou to pouze jakási pravidla hry. „Politické uspořádání má odpovídat reálným mravům, které panují ve společnosti, členům poskytují zakotvení“.⁴⁴ Vidí své společenství jako smysl života, jako cíl, ke kterému směřovat.

Jak již bylo řečeno, lidé začali být na sobě vzájemně závislí. Brzy si uvědomili, že je výhodné mít zásoby pro dva, protože část zásob mohli směnit za statek, který jim chyběl. A tak poprvé pochopili výhodu vlastnictví. To, čeho měli hodně, mohli směnit za něco, čeho měli málo. Za hlavního ničitele rovnosti pokládá Rousseau objev železa a pěstování obilí. „Je to železo a obilí, jež zcivilizovaly člověka a zahubily lidské pokolení“.⁴⁵ Železo je hlavním výrobním materiálem a obilí je hlavní potravou lidstva. Hutníci potřebovali potravu a rolníci zase nástroje na obdělávání polí. Aby každý dosáhl svého, musel každý něco mít. Ten okamžik, kdy si člověk ohradil kus pozemku a prohlásil – toto je mé – se stal začátkem konce pospolité společnosti a počátkem přechodu do stavu společenského.

Život v pospolitém společenství a vzájemné dlouhodobé působení soucitu vůči druhému subjektu způsobily, že vznikaly nové vlastnosti lidské osobnosti jako je dobrosrdečnost či přátelství, protože „co jiného je přát si, aby někdo netrpěl než přát si, aby byl šťasten“?⁴⁶ Dalším následkem dlouhodobého působení soucitu na společenství byly velkorysost a milostivost, což je soucit poskytovaný především viníkům a slabým jedincům.

Z pospolitého stavu nevznikaly ale pouze ušlechtilé city. Při společných aktivitách se stávalo, že nějaký jedinec byl v určité aktivitě lepší než ostatní a ti ho za tuto schopnost obdivovali. Kdo byl nejlepší, byl i nejobdivovanější, a to byl první krok k nerovnosti. Ostatní lidé začali mít také touhu po obdivu a těšit se veřejné úctě, a tím se natrvalo v lidských srdcích usadila ješitnost a závist.

Práce dala rolníkovi právo na plody země a později i na vlastnictví půdy, na které pracoval. „Než byly vynalezeny reprezentativní znaky bohatství, mohlo se zakládat

⁴⁴ VESELÝ, Jindřich. *Jean Jacques Rousseau a problém "preromantismu": k otázce rozkladu osvícenského obrazu světa ve francouzské literatuře*, s. 43.

⁴⁵ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Rozpravy*, s. 123.

⁴⁶ Tamt., s. 106.

jen na pozemcích a dobytku, které byly jedinými skutečnými statky, které lidé mohli mít“⁴⁷.

Další vývoj spočíval podle Rousseaua v diferenciaci vlastnictví. „Později, pokud chtěl někdo zvětšit své území, šlo to jen na úkor druhých a ti se pak stali chudými, protože o svůj majetek přišli. Začali tedy krást – a bohatí se začali o svůj majetek bát“.⁴⁸ Bohatí se, ale nemohli na obranu spojit s dalšími bohatými, protože zde bylo riziko, že je o majetek také připraví. Tím vznikla potřeba silného vůdce a zákonů, které budou tyto chudé utlačovat a zachovávat majetek bohatých. Vznikla *společnost*.

2.3. Člověk ve společenském stavu

Rousseau rozlišuje dva druhy nerovností u lidí. „Jedna je přirozená neboli tělesná, protože je vytvořena přírodou a spočívá v rozdílnosti věku, zdraví, tělesných sil a vlastností ducha i duše“.⁴⁹ Druhou nerovnost nazývá *mravní* a založena na určité úmluvě mezi lidmi. „Skládá se z různých výsad, z nichž někteří těží na újmě druhých tím, že jsou bohatší, uctívanější, mocnější než oni, nebo je dokonce nutí k poslušnosti“⁵⁰.

Rousseau chtěl svým popisem vývoje lidské přirozenosti označit okamžik, kdy násilí ustoupilo právu a příroda se podrobila zákonu, a poukázat na moment, kdy se silný rozhodl sloužit slabému a národ se rozhodl získat pomyslný mír za skutečné štěstí. Člověk po přechodu do společenského stavu zjistil, že se dají využívat nejen věci a zvířata, ale také lidé. Lidé natolik chudí a závislí na druhých, že jsou ochotni obětovat svoji přirozenou svobodu, stát se něčím majetkem a nechat za sebe rozhodovat. Velké dílo zkázy lidské přirozenosti bylo dokonáno. Člověk odevzdal to nejpřirozenější a nejzákladnější, co vlastnil – svobodu rozhodování sám o sobě. Rousseau také poukázal na nesmyslnost pravidla, které tvrdilo, že dítě otroka se rodí jako otrok: „Svoboda je dar, který mají lidé od přírody jako lidskou vlastnost, a rodiče nemají právo

⁴⁷ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Rozpravy*, s. 127.

⁴⁸ Tamt., s. 127.

⁴⁹ Tamt., s. 83.

⁵⁰ Tamt., s. 83.

svoje děti svobody zbavit. Právníci, kteří rozhodli, že dítě otroka se rodí jako otrok, rozhodli, že se člověk nerodí jako člověk“.⁵¹

V přírodním stavu neexistovala situace, ve které by se člověk nedokázal obejít bez druhého. Ve společenském stavu, my můžeme dodat: v abstrakci přirozeného stavu, naopak neexistuje člověk, který by se obešel bez ostatních lidí. Společenský stav vzniká rozkladem stavu pospolitého. Člověk ve společenském stavu žije uprostřed lidí a pouze jejich prostřednictvím. Ve formě mravního zákona vládne umělá zdvořilost jako vzor dobrého chování. „Člověk společenský vždy pro svět umí žít jen v mínění druhých a dovede cítit svou vlastní existenci takřka podle jejich úsudku“.⁵² Jeho jednání nevychází z jeho pravého subjektivního nitra, ale z předpokládaného pohledu cizích očí.

„Základním určením společenského stavu je všeobecná vláda lživého zdání“.⁵³ Lidé ztrácí svoji bytostnou podstatu a zakotvenost ve světě a jsou pouze osamělými atomy mezi ostatními osamělými atomy. Tato ztráta spočívá v tom, že uvnitř společenského celku nejsou již sami za sebe, ale jsou pouze jeho částmi, jsou dokonale závislí na konání druhého, jsou odcizeni od svého vlastního konání a své vlastní vůle. „Právo se změnilo v bezpráví“⁵⁴ a mravy se proměnily na pouhý „společenský boj o moc“⁵⁵. Vláda již není založena na obecné vůli, která se skládá z vůle jednotlivců, jako byla v pospolitém stavu, ale je založena na vládci, který prosazuje pouze tu svou individuální vůli. Poddaní mohou vlastnit jen to, co jim vládce nechá z jejich majetku. „Despota vykonává spravedlnost, když je okrádá, a uděluje jim milost, když je nechává žít“⁵⁶. Člověk ve společenském stavu umí žít jen v mínění druhých, žije pro svět, ale ne podle vlastního přesvědčení, cítí svou vlastní existenci jen podle úsudku ostatních.

Divoch v přírodním stavu touží jen po odpočinku a svobodě, chce jen žít a zůstat zahálčivý, ke všemu ostatnímu je lhostejný. Myslí jen na svůj vlastní blahobyť, ale nechce nikomu úmyslně škodit. Jeho prioritou je on sám, o nic jiného se nestará a je šťastný. Oproti tomu člověk společenský „žije ve stálé činnosti, potí se, jedná, ustavičně

⁵¹ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Rozpravy*, s. 136.

⁵² Tamt., s. 144.

⁵³ VESELÝ, Jindřich. *Jean Jacques Rousseau a problém "preromantismu": k otázce rozkladu osvícenského obrazu světa ve francouzské literatuře*, s. 45.

⁵⁴ Tamt., s. 46.

⁵⁵ Tamt., s. 45.

⁵⁶ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Rozpravy*, s. 134.

se stará, aby našel zaměstnání ještě namáhavější, pracuje až do úpadu a spěchá vstříc smrti, jen aby se udržel naživu. Dvoří se velkým, které nenávidí a bohatým jimiž pohrdá, nevyhýbá se ničemu, aby se mu dostalo cti jim sloužit“⁵⁷.

I přirozený cit člověka se během přechodu na společenský stav proměnil. „Z prvotního pudu sebezáchovy vzniknul pokřivený cit sebelásky a z roviny lásky k vlasti se stává egoistická samolibost. Citový vztah k bližnímu se stává vlastní marnivostí a upřímnost se mění v pokrytectví“.⁵⁸

Z popisu společenského stavu je jasné, že Rousseau zamýšlel obrodu soudobé společnosti, toužil proměnit zvrácenost zpět v pospolitost. Nevěřil, že je možné se vrátit do přírodního stavu, ale chtěl, aby se společnost vrátila ke stavu pospolitému.“ V něm už sice existuje osobní vlastnictví obydlí, nedochází však ještě k soukromému vlastnictví výrobních prostředků, tj. půdy“.⁵⁹

Předpokladem obrody společnosti je individuální obroda každého jedince, protože pouze mezi vnitřně obrozenými jedinci mohou vznikat pospolité vztahy. „Je třeba zabránit v oblasti periférie jakýmkoliv změnám mravů, uchránit ji před jakýmkoliv otřesy a současně se pokusit o obrodu mravů v epicentru“.⁶⁰ Společenskou periferií se myslí oblast venkova, kterou Rousseau pokládal za méně zkaženou než velká města. Oblast venkova pokládal za vhodné místo pro přirozenou výchovu svého hypotetického chovance Emila.

Rousseau také zastával názor, že „chudého není třeba vychovávat, protože ho nutně vychovává jeho stav, takže by ani nemohl být vychováván jinak“⁶¹. Naopak je potřeba zahájit přirozenou výchovu u bohatých gentlemanů, která bude přínosná pro ně i pro společnost. Je nutné člověka vychovávat tak, aby se hodil pro život v jakýchkoliv životních podmínkách. Výchova má být předávána řečí zapálenou, která prýští z lidského nitra a zasahuje svou vášní vychovávaného.

⁵⁷ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Rozpravy*, s. 144.

⁵⁸ VESELÝ, Jindřich. *Jean Jacques Rousseau a problém "preromantismu": k otázce rozkladu osvícenského obrazu světa ve francouzské literatuře*, s. 45.

⁵⁹ Tamt., s. 34.

⁶⁰ Tamt., s. 48.

⁶¹ Tamt., s. 48.

V další kapitole si ukážeme příklad mravní obrody u chlapce jménem Emil, kterého Rousseau vychovával podle svých zásad přirozené výchovy. Zároveň chce na Emilově příkladu přirozené výchovy demonstrovat základní obecné rysy obrozené přirozenosti. To nám umožní lépe porozumět, jak též v pedagogické teorii je u Rousseaua základem jeho koncept lidské přirozenosti.

3. Přirozenost v díle *Emil čili o výchově*

Jak jsme již viděli, podle Rousseaua je současná přirozenost člověka zkažená a je potřeba jí obnovit. Také si uvědomuje, že je mnohem jednodušší mravy zachovat, než je měnit. Rozhodne se pro pokus vychovat člověka podle vlastního ideálu přirozené výchovy za pomoci vychovatele. Přirozenou výchovou ale nemyslí způsob, jakým byl člověk vychován v přirozeném stavu, protože v tomto stavu nebylo výchovy jiným člověkem zapotřebí; jedince vychovala sama příroda podle nutnosti sebezachování. Naopak v pospolitém stavu je výchova společenským prostředkem pro formování člověka, aby každý jedinec vyplnil pouze to místo, které mu ve společenství náleží. Ve společenském stavu sice existuje jistá výchova, ale ta je podle Rousseaua důvodem rozkladu prvotní dobré přirozenosti každého člověka.

Rousseau touží vychovat přirozeného člověka ve světě, který je v mravním rozkladu. Svého hypotetického chovance, kterého nazve Emil, vychovává od narození. „Při narození není totiž jedinec vybaven ničím jiným než holou lidskou přirozeností a ta je podle Rousseaua ve své podstatě dobrá“⁶². Rousseau chce začít s Emilem pracovat před tím, než se Emilova přirozenost začne kazit pod vlivem společenské výchovy. Jeho hlavním úkolem je z Emila vychovat takového člověka, který bude schopen obstát ve zkaženém společenském stavu, nenechá se oklamat, bude věřit pouze vlastnímu úsudku a vnitřnímu citu a bude schopen dostatečné sebelásky. Řemeslem, které si Emil osvojí, bude především řemeslo *žít*.

„Žítí, toť řemeslo, které se chci naučit. Být v první řadě člověkem. Pravé studium je studium lidského stavu. Ten z nás, kdo dovede nejlépe snášeti strasti a slasti tohoto života je dle mého názoru nejlépe vychován“.⁶³

„Prvním předpokladem přirozené výchovy ve stavu společenského rozkladu mravů je umělé vytržení ze všech pout, jež s tímto stavem souvisejí a jejich nahrazením poutem k tomu jedinému člověku, který je schopen Emila přirozeně vychovávat“⁶⁴. Jak

⁶² VESELÝ, Jindřich. *Jean Jacques Rousseau a problém "preromantismu": k otázce rozkladu osvícenského obrazu světa ve francouzské literatuře*, s. 61.

⁶³ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil čili, O vychování*. I. díl. Praha: Dědictví Komenského, 1910. Knihovna pedagogických klasiků. s. 12.

⁶⁴ VESELÝ, Jindřich. *Jean Jacques Rousseau a problém "preromantismu": k otázce rozkladu osvícenského obrazu světa ve francouzské literatuře*, s. 63.

již bylo řečeno, v Emilovi se nebude rozvíjet lidská přirozenost jako u divocha v přirozeném stavu, jejíž rozvoj řídila pouze příroda, ale spíše ta pospolitá přirozenost, která bude vědomě a řízeně formována vychovatelem. Emil má ve výchovném procesu přejít od přírodní přirozenosti, se kterou se narodil, k přirozenosti pospolité, ke které mu pomůže jeho vychovatel. Má tedy projít stejnými fázemi, kterými prošlo lidstvo, avšak způsobem, jakým k nim mělo dojít. Cílem Rousseauovy přirozené výchovy je zabránit rozkladu Emilovy lidské přirozenosti, a zároveň zformovat jeho prvotní přirozenost do varianty individuální pospolité přirozenosti, přes to, že pospolitost ve zkaženém společenském stavu neexistuje.

Výchova Emila bude probíhat na venkově, daleko od velkých měst, protože Rousseau viděl města jako místa, kde jsou mravy nejzkaženější. „Vlastní vychovatelova práce spočívá v tom, že postupně Emilovi uměle sestavuje svět, v němž se má projevat jeho svobodná aktivita, a to tak, aby z ní v takto sestaveném světě vzešel požadovaný účinek“⁶⁵. I tato metoda má svá úskalí – vychovatel musí perfektně znát Emilovo nitro a povahu, nesmí ho žádná Emilova reakce překvapit či zaskočit, aby nedošlo k tomu, že se Emilova lidská přirozenost začne kazit. Jediným vychovatelovým výukovým materiálem je svět, ve kterém oba žijí. Emil si osvojuje znalosti o světě kolem sebe praktickým střetáváním s věcmi a s lidmi.

3.1. Dětství

„Chcete každého vrátit prvotním povinnostem jeho? Počněte matkami. Všechno plyne postupně z této první zkaženosti – celý řád upadá – přirozená povaha hasne ve všech srdcích – vnitřní život v domě pak vypadá méně živě“⁶⁶.

Rousseau zastává názor, že přitažlivost rodinného života je nejlepším lékem proti špatným mravům. „Nestačí, že ženy nechtějí kojiti své děti; nyní je již nechtějí ani roditi“.⁶⁷ Není-li matek, není ani dětí. Mezi šlechtou v té době bývalo zvykem, že malé šlechtice odkojila kojná, tudíž si ženy ke svým dětem neměly šanci vypěstovat tak vřelý a pevný vztah. „Uvědomují si tyto matky, které se zbavily svých dětí a oddávají se městským radovánkám, jak se poté zachází s jejich dětmi v plínkách?

⁶⁵ Tamt., s. 64.

⁶⁶ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil čili, O výchování*. I. díl, s. 18.

⁶⁷ Tamt., s. 16.

Jakmile dítě jen trochu překáží, zavěsí se za nějaký háček, dokud si kojná nedodělá svoji práci“.⁶⁸

Po narození je prvním hlasem dítěte pláč. Sotva se začne těšit svobodě, že může pohybovat a natahovat údy, hned se mu dávají nová pouta v podobě čepců, zavinovaček a plenek. Rousseau tvrdí, že křik je přirozenou reakcí dítěte na toto první omezování jeho svobody. Jeho okolí na jeho křik reaguje různě – jednou ho jemně utěšují a laskají v náručí, jindy mu hrozí trestem nebo ho bijí, aby ho utišili. Jeho představa o světě se po této zkušenosti mění na vládu a otroctví.

Rousseau ve své knize také vysvětluje, co je to *výchova*. Výchova začíná při narození, jakmile se dítě narodí, začne být žákem přírody, která je první a nejdůležitější vychovatel člověka. Později přichází vychovatel, který jen dohlíží, aby žádné pravidlo přírody nebylo překročeno. Výchova nám dává vše, co nemáme při narození, ale potřebujeme to, až vyrosteme.

„V řádu společenském, kde všechna místa jsou pevně stanovena, musí každý býti vychován pro své místo. Výchova jest prospěšná jen potud, pokud osud je ve shodě s volbou povolání, kterou rodiče učinili“⁶⁹.

Dítě může mít dobré vzdělání a přesto se nenaučí, aby umělo žít a udělalo samo sebe šťastné. Nemá možnost se svobodně rozhodnout. Veškerou volbu za něj udělají rodiče. Cílem výchovy je podle Rousseaua umění žít, což znamená být v první řadě člověkem a být schopen nalézt živobytí v jakýchkoliv životních podmínkách. Rousseau také dával velký důraz ve výchově na samostatné myšlení svého chovance. Pokud se dítě bude spoléhat jen na svůj rozum a nebude podléhat mínění jiných lidí, bude vést dobrý a šťastný život, což je právě to umění života, které se osvojuje přirozenou výchovou. Cílovou skupinou pro přirozenou výchovu tvoří děti ze střední a vyšší třídy. Chudí, podle Rousseaua, nepotřebují výchovu, protože ty vychovává nutnost přežít, vyplývající z jejich stavu. Zabývá se přirozenou výchovou, jejímž cílem je vychovat člověka, který bude schopen žít v jakýchkoliv životních podmínkách. Rousseau se rozhodl demonstrovat svoji teorii přirozené výchovy na chlapci, kterého pojmenoval Emil. První podmínkou, kterou musí Emil splňovat, je, že je sirotek z vyšší společenské vrstvy.

⁶⁸ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil čili, O vychování*. I. díl, s. 15.

⁶⁹ Tamt., s. 12.

Může mít rodiče, měl by je ctít, ale poslouchat má výlučně svého vychovatele, aby nedošlo ke střetu výchovných názorů mezi rodiči a vychovatelem.

Rousseau vytvořil i několik pravidel přirozené výchovy, kterými by se měl správný vychovatel řídit. Prvním pravidlem je: „Je třeba nechat děti užívat všech sil, které jim dává příroda a které nemohou zneužívat“⁷⁰. Druhým pravidlem je: „Je třeba jim pomáhat a doplnit, čeho se jim nedostává buď na rozumu nebo na síle, ve všech potřebách tělesných“⁷¹. Třetím pravidlem je „Při pomoci se omezit pouze na to, co je jim prospěšné, nedat nic na neodůvodněný rozmar nebo žádost“⁷². Rozmary děti nebudou trápit, pokud jim nedáme šanci vzniknout. Nepocházejí totiž z přírody. Poslední pravidlo zní: „je třeba pečlivě studovat jejich řeč abychom rozeznali, která z jejich žádostí pochází z přírody a která z umíněnosti“⁷³. Není potřeba dlouhé zkušenosti, aby dítě pocítilo, jak příjemné je jednat pomocí rukou jiných lidí a pohnout pouze jazykem, aby rozpohybovalo celý svět.

„Když dítě natahuje ruku bez křiku, myslí si, že na něj dosáhne, protože ještě neodhadne tu vzdálenost. Ale když pláče a natahuje ruku, poroučí věci, aby šla za ním nebo nám, abychom mu jí donesli“⁷⁴. V prvním případě bychom měli dítě vzít k té věci, aby si ji mohlo samo vzít. Ve druhém případě je nejlepším řešením na křik dítěte nereagovat, protože jednou z důležitých lekcí pro dítě je, že nelze poroučet lidem, protože není jejich pánem, ani věcem, protože ho neslyší. Smyslem pravidel přirozené výchovy je dát dítěti více pravé svobody a méně vlády, naučit je, aby jednalo více samo a žádalo méně od druhých.

První věcí, kterou se dítě musí naučit je snášet bolest. Když se poraní, trápí ho více strach než samotná rána. Pokud uvidí vychovatele přiběhnout ustrašeného, bude ho utěšovat a litovat, dítě se vyleká a začne si myslet, že asi umře. Pokud však uvidí, že je vychovatel v klidu, samo se uklidní a pochopí, že bolest je přirozená součást života.

Jakmile začnou děti mluvit, pláčou méně. Jsou již slovy schopni vyjádřit, že je trápí bolest, tudíž není potřeba vynakládat tolik energie na pláč, pokud však není bolest příliš

⁷⁰ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil čili, O výchování*. I. díl, s. 51.

⁷¹ Tamt., s. 51.

⁷² Tamt., s. 51.

⁷³ Tamt., s. 51.

⁷⁴ Tamt., s. 48.

velká, aby se dala slovy vyjádřit. První počitky dětí jsou citové – rozpoznají jediné radost a žal. Lhostejné jsou ke světu pouze ve spánku, v opačném případě rozdělují svět na věci, které jim způsobují libost a na věci, které jim způsobují nelibost. V prvních letech života nejsou paměť a obrazotvornost ještě činné. V tomto období je pro děti skutečné jen to, co je v tu chvíli přítomné. Svět kolem nich poznávají hmatem, věci si musejí osahat, což vyvolává počitky.

„Ze všech schopností lidských, rozum, který je takřka jen složeninou všech ostatních se vyvíjí nejtíže a nejpozději; a rozumu chcete užiti, abyste umožnili vývoj schopností nejprvnějších“⁷⁵. Rousseau je přesvědčen, že kdyby byly děti přístupny rozumu, nebylo by potřeba výchovy. Radí omezit slovník dítěte, protože je velká chyba, když dítě používá více slov než představ a dokáže pojmenovat více věcí, než dokáže myslet.

Každý člověk, který by chtěl jen žít, by podle Rousseaua žil šťastně, a následkem toho, by žil dobře. A to proto, že člověk svobodný chce pouze to, co může a koná jen to, co se mu líbí. Ačkoliv každý, kdo koná, co chce, není šťastný, pokud jeho potřeby jsou větší než jeho síly. „Ten, u něhož síla je větší než potřeby, je silný, i kdyby to byl hmyz nebo červ; ten, u něhož jsou potřeby větší, než je síla, je slabý, i kdyby to byl slon či lev“⁷⁶. Příroda dává dítěti jen ty žádosti, které jsou nutné k jeho zachování a schopnosti, které stačí k jejich uspokojení. Úkolem přirozené výchovy je, aby nepřevažovaly žádosti nad schopnostmi, a aby došlo k rovnováze mezi tím, co člověk může, a tím, co chce. „Čím blíže zůstal člověk svému stavu přirozenému, tím menší je rozdíl mezi jeho schopnostmi a žádostmi a tím méně je následkem toho vzdálen štěstí“⁷⁷. Člověk není nešťastný proto, že věc nemá, ale důvodem je to, že cítí tu potřebu danou věc mít. Aby člověk mohl pocítit nějaké velké dobro, je potřeba, aby zakusil všelijaké malé zlo.

Podle Rousseaua příroda stvořila děti tak, abychom je milovali a pomáhali jim, nemáme se jich však bát a poslouchat je. Je třeba dítěti povolit vše, co mu může způsobit skutečnou radost, a zároveň mu odepřít vše, co žádá jen z rozmaru nebo aby ukázalo svou moc. Dítě má jen jednu žádost, které se za žádných okolností nesmí vyhovět –

⁷⁵ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil čili, O výchování*. I. díl, s. 79.

⁷⁶ Tamt., s. 67.

⁷⁷ Tamt., s. 66.

žádost, aby ho okolí poslouchalo. Ani dítě nemá nic dělat pouze z poslušnosti k nám, ale jen z nutnosti. „Nejhorší výchova nechat jej kolísat mezi vůlí vlastní a vůlí tvojí a hádat se s ním o tom, kdo z vás bude pánem“⁷⁸. Dítě se má učit pouze zkušeností, nikoliv slovy. Nemá také zatím žádný pojem o mravech a o tom co je dobré a špatné. Žádný jeho čin nenese znak mravnosti. I když provede něco špatného, nezaslouží si trest, protože dítě nedokáže konat s úmyslem škodit. Jediná přirozená vášeň člověka je sebeláska, která je vůči nám samým dobrá a užitečná. Jelikož však nemá nutný vztah k druhým lidem, pouze sama k sobě, není mravně dobrá ani zlá, protože mravnost se vždy vztahuje k chování obecně prospěšnému a přijatelnému v dané společnosti.

První výchova má být čistě negativní. „Záleží nikoliv na naučení ctnosti a pravdě, nýbrž v zachránění srdce před neřestí a ducha před bludem“.⁷⁹ Rousseau chce především zabránit rozkladu Emilovy přirozenosti lidmi ve společenském stavu, kteří ho i na venkově obklopují, a teprve poté tuto přirozenost rozvíjet podle Rousseauovy představy jejího ideálního vývoje.

Ačkoliv Rousseau pokládá za nemožné, aby dítě dovršilo věku dvanácti let, aniž by mělo jakoukoliv představu o vztazích mezi lidmi a o mravnosti lidských činů, stačí se omezit na to nejnutnější, především aby se dítě nepovažovalo za pána všeho a neubližovalo jinému bez výčitek svědomí nebo nevědomě. Nesmyslem obvyklé výchovy je ten, že se dítěti nejdříve vykládá o jeho povinnostech a teprve pak o právech. Dítě ale vždy prvně zajímá ono samo, a teprve pak výhody, které z jeho chování plynou pro ostatní. Dítě v raném stádiu života nemůže povinnostem rozumět, protože ještě nemá vyvinutý mravní cit ani rozum. Jak jsme si řekli, jediný cit, které dítě má je sebeláska, která se stará výhradně o své vlastní blaho.

„Děti snadno zapomínají na to, co řekly nebo co se řeklo jim, ale ne na to, co učinili nebo co se jim učinilo“⁸⁰. Dětem se nemá ukládat trest, ale trestem bude přirozený následek jejich činu. Rousseau tuto tezi demonstduje na příkladu svého Emila, který když chlapec rozbil okno ve svém pokoji, nechal chlapce spát několik nocí v té

⁷⁸ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil čili, O vychování*. I. díl, s. 83.

⁷⁹ Tamt., s. 84.

⁸⁰ Tamt., s. 95.

místnosti, aby Emil pochopil důležitost oken pro život, a také následek toho, když se okno rozbije – bez okna mu bude v noci chladno.

„Ve věku, kde srdce ještě ničeho necítí, je třeba dětem dát napodobit skutky, kterých si mají navyknout, až do té doby, kdy je dokážou konati z vlastního rozhodnutí a z lásky k dobru“⁸¹. Tento napodobovací pud je podle Rousseaua zřízen přírodou a mají ho i zvířata. Dětství je podle něj spánkem rozumu, proto nelze s dítětem mluvit jako s dospělým, ale je třeba se přizpůsobit jeho nitru a dovednostem. V poznávání světa ho budou v prvních letech života vést pouze smysly. „Jedinou knihou bude svět a jediným učením skutečnost“⁸². Dítě, které čte, se jen učí slovům, ale nemyslí. Rousseau chce, aby se jeho Emil naučil číst, až sám pocítí, že mu to bude prospěšné; do té doby by ho četba jen nudila.

Abychom mohli dítěti ukázat vzájemnou závislost lidí, je třeba obrátit pozornost k průmyslu a řemeslům, které si činí lidi navzájem užitečnými. Rousseau ve své práci zmiňuje rolníka, u něhož zvyk a poslušnost nahradily rozum. U divocha neboli člověka přirozeného není rozum vázán ničím jiným, než sám sebou; neučiní ničeho, aniž by předtím zvážil následků.

„Je lehké přesvědčit rozum dítěte, že to, čemu je chceme učit, je užitečné, ale přesvědčit rozum neznamena nic, nedovedeme-li přesvědčit i jeho cit“⁸³. Rousseau si všiml, že lidé ve společenském stavu přikládají mnoho moci slovům, při své tlachavé výchově vychovávají jen samé tlachaly. Dítě nemá znát správnou odpověď, protože mu ji někdo řekl, ale protože řešení problému sám pochopil; nemá se učit vědění, ale má se naučit způsob, jak na řešení přijít sám. „Je nucen učit se sám od sebe, užívat svého rozumu, a ne rozumu jiných“⁸⁴. Účelem přirozené výchovy není dát dítěti vědomosti, ale naučit ho, aby je získával dle potřeby a oceňoval je dle jejich hodnoty. Takto vychované dítě, které mělo ze začátku jen počítky, má nyní pojmy; dříve jen cítilo, nyní soudí.

Přirozenou výchovou je vytvořena bytost jednající a myslící; „abychom dokončili člověka, zbývá nám jen vytvořit bytost milující a cítící, to znamená zdokonalit rozum

⁸¹ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil čili, O vychování*. I. díl, s. 101.

⁸² Tamt., s. 189.

⁸³ Tamt., s. 212.

⁸⁴ Tamt., s. 247.

citem“⁸⁵. Na konci první fáze přirozené výchovy se dítě vyučí řemeslu, protože má být schopno najít živobytí v jakýchkoliv životních podmínkách, a tím je tato fáze dovršena. „Po vyučení má Emil jen znalosti přirozené a čistě fyzické. Zná podstatné vztahy mezi člověkem a věcmi, ale neví nic o morálních vztazích mezi lidmi“⁸⁶. Rousseauův Emil je divoch, stvořený, aby bydlel ve městě. Je třeba, aby si tu uměl najít živobytí, aby uměl jednat ve svůj prospěch, a byl schopen tu s obyvateli žít. V tuto chvíli má Emil ctnosti, které se vztahují k jeho sebelásce, chybí mu však ctnosti společenské, na které je třeba znát poměry ve společnosti.

Díky přirozené výchově by měl být člověk schopen zvládnout život ve společnosti, nenechá-li se strhávat vášněmi či neřestmi ani míněním druhých, když se bude dívat vlastníma očima, cítit vlastním srdcem a bude uznávat autoritu pouze vlastního rozumu.

⁸⁵ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil čili, O vychování*. I. díl, s. 241.

⁸⁶ VESELÝ, Jindřich. *Jean Jacques Rousseau a problém "preromantismu": k otázce rozkladu osvícenského obrazu světa ve francouzské literatuře*, s. 66.

3.2. Jinošství

Zatímco je první období zaměřeno především na vývoj sil tělesných, kdy se dítě učí jen poznávat fakta a jevy vnějšího světa, ve druhé fázi přirozené výchovy se učí zákonům, které tyto jevy způsobují. V nejranějším dětství se dítě naučilo konat pouze z čisté nutnosti, v pozdějším období se naučilo používat svůj rozum, a pochopilo, že je výhodné činit to, co je pro něj užitečné. Teprve až v patnácti letech se dozvídá o citu společenském a mravnosti neboli naučit se chování, které bude prospěšné nejen pro něj, ale i pro ostatní.

„Vychovatel má v Emilovi vypěstovat mravní přirozenost, jejímž východiskem musí být sebeláska, jediná přirozená lidská vášně, jež je zdrojem všech lidských vášní. Sebeláska je přirozená v tom, že ve své přirozené podobě není ničím jiným než zjemnělou formou původního pudu sebezáchovy“.⁸⁷

Sebeláska je pramenem všech ostatních vášní. Rodí se s člověkem a nikdy ho neopouští, dokud žije. „Je to vášně původní, vrozená, která se vyskytuje dříve než všechny ostatní vášně, které jsou v jistém smyslu pouze jejími obměnami. V tomto smyslu jsou všechny vášně přirozené“.⁸⁸ Většina těchto druhotných vášní má ale vnější příčinu, bez které by nevznikla. Tyto druhotné vášně jsou na rozdíl od původní sebelásky škodlivé, protože se „člověk ocitá mimo přírodu a staví se v odpor v sám proti sobě“.⁸⁹ Přirozených vášní má člověk velice málo; „udržují naši svobodu, směřují k zachování našemu. Veškeré vášně, které nás zotročují a ničí, přicházejí k nám odjinud“.⁹⁰

„Je třeba, abychom milovali sami sebe, máme-li sami sebe zachovati, přímým důsledkem je to, že milujeme to, co nás zachovává“.⁹¹ Jak již bylo řečeno, prvním citem dítěte je sebeláska, což znamená, že miluje výhradně samo sebe; druhým citem, který vyplývá z prvního, je, že miluje ty, kteří jsou kolem něj a kteří se o něj starají. Dítě ví, že je potřebuje, protože si všímá, že když jsou okolo něj, tak se mu daří dobře, protože jsou uspokojeny jeho potřeby. „Toho, kdo nám slouží vyhledáváme, ale toho, kdo nám

⁸⁷ VESELÝ, Jindřich. *Jean Jacques Rousseau a problém "preromantismu": k otázce rozkladu osvícenského obrazu světa ve francouzské literatuře*, s. 66.

⁸⁸ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil: čili O výchování*. II. díl (4. a 5. kniha), Pokračování Emila. V Praze: nákladem Dědictví Komenského, 1911, s. 5.

⁸⁹ Tamt., s. 5.

⁹⁰ Tamt., s. 5.

⁹¹ Tamt., s. 6.

sloužit chce, milujeme“.⁹² Jakmile dítě pochopí, že jsou lidé kolem něj nejen užiteční, ale že i užiteční být chtějí, začne je milovat.

Dítě tráví celé dětství tím, že zkoumá své vztahy k věcem, protože jeho bytí je pouze tělesné. Učí se o tom, že věci se nedá poručit, aby poslouchala jeho příkazy, a také to, že lidem, ačkoliv nejsou věci, také nelze poroučet, protože nelze vládnout druhému člověku, když si jsou všichni rovni, tudíž jsou všichni stejně svobodní. Kolem patnáctého roku jeho života se začíná probouzet jeho mravní bytí a je třeba, aby se začal zkoumat ve vztahu k ostatním lidem. Měl by se naučit žít s nimi. Rousseau ve své knize píše toto: „Pokud zná jen svoje bytí tělesné, má sebe zkoumati ve svých vztazích k věcem: toť zaměstnání jeho dětství. Když počíná cítiti svoje bytí mravní, má se zkoumati ve svých vztazích k lidem: toť zaměstnání celého života jeho“.⁹³

První cit, kterého je probouzející mravní bytí schopno není láska, ale přátelství. „První čin probouzející se obraznosti je, že ho naučí, že má soudruhy podobné jemu a příslušnost k lidstvu zaujme ho dříve než pohlaví“.⁹⁴ Můžeme si všimnout stejného vývoje u člověka přirozeného, kde první změnou, která ho ovlivnila směrem ke stavu pospolitému bylo právě uvědomění podobnosti mezi ostatními lidmi. Všiml si, že i ostatní lidé myslí a cítí podobně jako on, a proto k nim začal cítit jistou náklonost, která se až mnohem později podle Rousseaua vyvinula do pospolitosti.

Tento proces dospívání má být pozvolný. Chlapec si má udržet svoji nevinnost co možná nejdéle. Nevinností se rozumí pohlavní vyzrállost, kdy se jedinec začne zajímat o druhé pohlaví. „Musíte žít mezi lidmi nevzdělanými a prostými, abyste seznali, až do jakého stáří u nich šťastná nevědomost může prodloužiti dětskou nevinnost“.⁹⁵

„Přijde čas, kdy se příroda postará o to, aby svého žáka poučila. Tvým úkolem je, abys ji skutečně dal pořádati její práci“.⁹⁶ Vychovatel se má postarat, aby chovancovy smysly byly stále zaměřeny pouze na něho samotného, dokud nepřijde čas, aby se začal probouzet jeho mravní cit. Chovanec se začíná zajímat o lidi kolem něj; začíná cítit, že

⁹² ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil: čili O výchování*. II. díl, s. 6.

⁹³ Tamt., s. 7.

⁹⁴ Tamt., s. 17.

⁹⁵ Tamt., s. 10.

⁹⁶ Tamt., s. 15.

není stvořen, aby žil jen sám pro sebe: tak se jeho srdce otvírá lidským citům a stává se schopným náklonosti.

„Přechod pohlavní a dospělost je vždy časnější u národů vzdělaných a kulturních nežli u národů nevědomých a divokých“.⁹⁷ Rousseau kritizuje mladé šlechtice, kteří „dávají své krvi předčasný var, příroda nerozněcuje je, oni nutí přírodu: Ona již nemá, čemu by je naučila, činíc je muži; byli jimi svým myšlením dávno, než se jimi stali ve skutečnosti“.⁹⁸ Tím naráží na fakt, že šlechtici si zřídka kdy mohli užít bezstarostné dětství jako děti na venkově. Museli se od raného věku učit správným způsobům, několika světovým jazykům a také byli nuceni se oblékat jako by byli dospělí. „Dítě, které si zachovalo svou nevinnost až do dvaceti let, je v tomto věku nejšlechtetnějším, nejlepším člověkem, nejvíce milujícím a nejvíce milování hodným“.⁹⁹

Naše společné potřeby nás spojují zájmem, naše společné strasti nás spojují nákloností. „Každá náklonost je znakem nedostatečnosti; kdyby nikdo z nás nepotřeboval lidí ostatních, sotva by ho napadlo, aby se k nim připojil“.¹⁰⁰ Ve společnosti proti sobě stojí dva city, *soucit* a *závist*. Soucit je cit přirozený, protože to byl jediný cit, který podle Rousseaua cítil člověk v přirozeném stavu. Soucit znamená cítit lítost s trpícím, protože se člověk umí vcítit do bolesti druhého. Závist je naopak cit uměle vytvořený ve společnosti, kdy také cítíme lítost, ale pouze sami k sobě, že nejsme na místě toho druhého. Závistí trpí naše sebeláska, protože nás mrzí, že nás ten druhý nepotřebuje, je šťastný i bez nás.

„Soucit je sladký, protože stavějíce se na místo toho, kdo trpí, cítíme přece radost, že netrpíme jako on. Závist je hořká, protože pohled na šťastného člověka nejen nepostaví závistivce na jeho místo, naopak vzbudí v něm lítost, že není sám na jeho místě“.¹⁰¹

První cit vzájemný, který se dotkne chovancova srdce lidského podle přírodního řádu, je tedy soucit. V 16 letech ví, co znamená trpět, protože trpěl sám, ale sotva ví, že ostatní bytosti také mohou trpět. „Škubání umírajícího zvířete vzbudí v něm

⁹⁷ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil: čili O výchování*. II. díl, s. 9.

⁹⁸ Tamt., s. 16.

⁹⁹ Tamt., s. 17.

¹⁰⁰ Tamt., s. 18.

¹⁰¹ Tamt., s. 18.

nejasnou úzkost, aniž ví, odkud mu přicházejí tato nová hnutí“.¹⁰² Nejprve pocítí soucit u svých bližních, když ho začnou dojímat jejich nářky. Aby ale pochopil, že jeho bližní trpí, je třeba, aby znal dvě věci: „musí vědět, že existují bytosti jako on, které cítí stejně, a musí být schopen obrazotvornosti, aby mohl přenést svou osobu na místo trpícího“.¹⁰³

„Chceme-li mladého člověka dovést k lidskosti, nesmíme v něm budit obdiv pro skvělý osud druhých, nýbrž musíme mu jej ukazovat z jeho stránek smutných, vzbuditi v něm strach před takovým osudem“.¹⁰⁴ Kdybychom svému chovanci ukázali svět pouze z těch krásných a dobrých stránek, naučili bychom ho pouze domýšlivosti a závisti. „Jinošský věk není věkem msty ani nenávisti. Je věkem soucitu, dobroty a šlechetnosti“.¹⁰⁵

Rousseau dále tvrdí, že „máme soucit jenom pro ty bolesti bližního, z nichž podle mínění svého nejsme vyňati“.¹⁰⁶ To je hlavní důvod, proč jsou bohatí lidé tak lhostejní vůči chudým; většina bohatých žije v odlišném světě plném paláců, krásné garderoby a vybraného jídla, a s obyčejným chudým lidem přijdou zřídka do styku. Svět obyčejných lidí jim přijde vzdálený, neobávají se, že by mohli zchudnout, protože jim chybí bezprostřední zkušenost.

Obraz člověka trpícího nějakou bolestí dojde vesměs všechny lidi, protože každý člověk aspoň jednou v životě zažil nějakou bolest. „Obraz smrti dotkne se nás později a slaběji, neboť nikdo nemá za sebou zkušenost umření.“¹⁰⁷ Chovanec by se měl setkat s bolestí umírajícího, a se smrtí obecně prostřednictvím pozorování mrtvých těl.

Rousseau zastává názor, že „necht’ vidí, jak společnost lidi kazí a svádí je na scestí: necht’ nalezne v jejich předsudcích pramen všech jejich neřestí“.¹⁰⁸ Je třeba, aby chlapec viděl život nejprve z té horší stránky, viděl utrpení, aby si vážil štěstí. Avšak tato metoda skýtá nejedno nebezpečí. Pokud chlapec bude neustále vídávat pouze cizí utrpení, „nebude v ničem viděti jediné dobré stránky, ani v tom, co je v pravdě dobré

¹⁰² ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil: čili O výchování*. II. díl, s. 20.

¹⁰³ Tamt., s. 20.

¹⁰⁴ Tamt., s. 21.

¹⁰⁵ Tamt., s. 17.

¹⁰⁶ Tamt., s. 25.

¹⁰⁷ Tamt., s. 25.

¹⁰⁸ Tamt., s. 40.

a zvykne si dívati se na zločince bez hrůzy, jako na nešťastníky bez soucitu“.¹⁰⁹ Úskalí je tedy v tom, že pokud chlapce budeme vystavovat pouze lidskému neštěstí, stane se posměvačným, cynickým a bude ve všem hledat nejprve ošklivost, ne krásu. Tím, že si přivykne přihlížet cizím útrapám, stane se bytostí bez soucitu, protože nepozná ten slastný pocit, když ví, že on netrpí. Uvidí utrpení všude, kam se podívá. To se podle Rousseaua stalo lékařům a kněžím, kteří ze začátku lidem pomáhali, ale později si přivykli sledovat lidské utrpení a odcizili se svému soucitu s ostatními. Čas jejich soucit otupil.

Jelikož se již v chovanci probudil prvotní přirozený cit, nastal čas, abychom „mu ukázali znaky společné všem lidem. Zde nastává měření nerovnosti přirozené a občanské, a obraz veškerého řádu společenského“.¹¹⁰ V přírodním stavu se lidé od sebe velmi nelišili, žili ve stejných podmínkách a jelikož neměli žádný jazyk, ani neznali své bližní, nebylo možné, aby někdo získal nad druhým jakoukoli výhodu. Každý musel spoléhat pouze sám na sebe, tudíž nikdo nebyl závislý na žádném jiném člověku. Naopak ve společnosti, „všeobecný duch zákonů všech zemí je, že nadržují vždy silnějšímu proti slabému, a tomu, kdo má něco, proti tomu, kdo nemá nic“.¹¹¹ Rousseauův chovanec ale nebude divochem žijící pouze sám pro sebe někde v lesích, bude žít mezi lidmi. Chce-li lidi poznat, musí je vidět jednat.

V této části výchovy je již sebeláska u jinocha vyvinuta, tudíž při pozorování lidí se neustále vrací sám k sobě a jejich chování srovnává se svým. „Emil pozoruje své postavení v pokolení lidském, a vida se v něm tak šťastně umístěn, bude v pokušení, aby připisoval tvé dílo svému rozumu a přičítal sobě zásluhu, co je způsobeno jeho štěstím“.¹¹² V tomto případě je nutné zajistit, aby se nestal domýšlivým, a aby byl vděčný za péči svého vychovatele i čas, který do jeho výchovy vychovatel vložil. Chovanec má dojít k uznání, že jeho vychovatel je muž moudrý a osvícený, a že usiluje o chovancovo štěstí, a že hlavně ví, co mu je dokáže zajistit.

Kolem osmnáctého roku je chlapec připraven se začít stýkat se společností. „Emil není v okolnostech tak příznivý umění řečnickému. Omezen je téměř výhradně na potřeby

¹⁰⁹ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil: čili O výchování*. II. díl, s. 40.

¹¹⁰ Tamt., s. 38.

¹¹¹ Tamt., s. 39.

¹¹² Tamt., s. 53.

tělesné, potřebuje ostatních lidí méně, nežli oni potřebují jeho“.¹¹³ Cílem jeho mluvy je pouze to, aby mu bylo rozuměno. Mluví zpříma, bez obalu, protože jeho úmyslem není vyplnit čas tlacháním, ale pouze sdělit důležitou neodkladnou myšlenku.

„U kojných a matek vzniká láska k dětem péčí, kterou jim věnují; konání ctností společenských, vnáší hluboko do duše lásku k lidstvu; konaje dobro, stává se člověk dobrým, neznám bezpečnější k tomu cesty“.¹¹⁴ Rousseau odvozuje mravní vztahy ze sebelásky a spravedlnosti. Člověk miluje sebe, vmýšlí se do jiného a miluje v bližním sebe; neučiní nic, co by nepřál sám sobě. Láska k lidem, odvozená z lásky k sobě samému je základem lidské spravedlnosti. Jelikož byl jinoch vychováván ve svobodě, je pro něj největším zlem její ztráta neboli nevolnictví. V tomto období není chlapec ani dítětem ani mužem. Dokud se nestane mužem, není dobré mluvit o tom, čím je povinen k ostatním, ale pouze o tom, čím je povinen sám sobě.

„Po celý první jeho věk nemluvím o náboženství. V patnácti letech nevěděl, má-li duši, a možná, že ještě v osmnácti není vhodná doba, aby to zvěděl“.¹¹⁵ Poslední věc, které se musí jinoch naučit je používat své svědomí. Rousseau svými názory o etice staví se jednak proti církvi, jednak proti osvícenským filozofům. Nestačí mu strach z trestu a naděje na odměnu jako motiv lidského jednání. „Svědomí se tvrdošíjně řídí řádem přírodním proti všem zákonům lidským. Může se nám to či ono sebe více zakazovati, výčitky svědomí nám připomínají tichým hlasem vždy, co nám příroda dovoluje, a důrazněji, co nám připisuje“.¹¹⁶ Člověka při svých činech vede svědomí, což je hlas přírody, který působí člověku vnitřní spokojenost, jednal-li dobře, a vnitřní utrpení, jednal-li zle. „Vztahem k sobě samému a k bližnímu vzniká hlas svědomí. Člověku není vrozeno, aby je znal, ale jakmile je rozumem pozná, nutí jej svědomí, aby je miloval: tento cit je vrozen“.¹¹⁷

„Věřím, že nějaká vůle hýbe vesmírem a oživuje přírodu“.¹¹⁸ Rousseau se stavěl proti tradičním většinovým náboženstvím, protože chtěl, aby jeho chovanec poznal náboženství, kterému by se mohl naučit v každé zemi. „V mém výkladu vidíš jediné

¹¹³ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil: čili O výchování*. II. díl, s. 64.

¹¹⁴ Tamt., s. 61.

¹¹⁵ Tamt., s. 72.

¹¹⁶ Tamt., s. 84.

¹¹⁷ Tamt., s. 119.

¹¹⁸ Tamt., s. 94.

přirozené náboženství“.¹¹⁹ Zaráželo ho totiž, že jaké bude mít člověk vyznání, záleží na tom, v jaké zemi se narodí. „Uctívání vnější je totiž záležitostí politickou a řídí se dle zařízení toho kterého státu“.¹²⁰ Nechtěl, aby jeho chovanec jen slepě věřil v nějakého Boha, ale aby si byl schopen boží existenci odůvodnit rozumem. „Učiníme ho schopným, aby si zvolil tu cestu, ke které ho povede nejlepší užití rozumu“.¹²¹

„Pohyb, který je činností, musí mít příčinu, protože stav, který je přirozený hmotě, je klid. Je tedy třeba pro hmotu hybné síly, a tou je vůle – pohyby hmoty se dějí podle zákonů, tedy je to vůle rozumná“.¹²² Rousseau tedy pracuje s principem dvou substancí: *hmota* a *vůle*. Hmota je principem pasivním, vůle je princip aktivní. Vůle sama nemůže tvořit hmotu, pouze ji uvádí v pohyb. Hmota sama od sebe se zase nemůže pohnout.

„Shledávám, že stojím nesporně na prvním místě proto, že jsem člověk, neboť pomocí své vůle mohu působiti na veškerá tělesa, která mě obklopují“.¹²³ V člověku je svobodná vůle, což znamená možnost svobodně určovat vlastní pohyby. Člověk je svobodný ve svém jednání a jako takový je oduševněn nehmotným principem – vůlí. Tím se liší od ostatních živočichů, kteří jednají na základě instinktu.

„Existovat znamená u člověka cítit; naše citlivost je rozhodně časnější než naše rozumnost, a máme city dříve než představy. Ať je pramen našeho bytí jakýkoliv, postaral se o naše zachování, dal nám city odpovídající naší povaze“.¹²⁴

Rousseau tedy došel k poznání Boha svou vlastní cestou – citem a rozumem. Rozum dává důvody a vztahy pro to, co srdce jako jistotu cítí. „Ten bůh, který odsuzuje k věčnému ztracení největší část svých tvorů, není bůh milostivý a dobrý, kterého mi ukázal můj rozum“.¹²⁵ Touto tezí Rousseau naráží na křesťanství, kde se celá zásluha člověka omezuje pouze na poslušnost k zákonům Božím, jichž strážcem je církev. Naopak podle Rousseaua se víra zajišťuje a upevňuje pochopením, z čehož vyplývá, že nejlepším ze všech náboženství je to nejjasnější a nejsnadněji pochopitelné.

¹¹⁹ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil: čili O výchování*. II. díl, s. 127.

¹²⁰ Tamt., s. 73.

¹²¹ Tamt., s. 76.

¹²² Tamt., s. 96.

¹²³ Tamt., s. 100.

¹²⁴ Tamt., s. 119.

¹²⁵ Tamt., s. 134.

„Náboženství jež ztíží tajemstvími a rozpory uctívání Boha, které mně hlásá, učí mne právě tím, abych mu nedůvěřoval“. ¹²⁶ Bůh dal člověku rozum, právě k tomu, aby ho užíval. „. Bůh, jemuž se klaním, není Bohem temnot, nedal mně rozumu, aby mi zakázal užívat ho: říkati, abych podřídil svůj rozum, znamená urážet tvůrce jeho“. ¹²⁷ Jediné pravé náboženství je tedy to, které každý člověk může poznat sám v přírodě za pomoci vnitřní síly svého citu a rozumu.

Teprve teď došel náš chovanec do kritického věku, kdy duch se otvírá jistotě, kdy srdce dostává svoji podobu a svůj ráz, a kdy se člověk rozhoduje pro celý život, buď pro dobro nebo pro zlo“. ¹²⁸ Nastává druhé zrození člověka; poprvé se člověk rodí, aby byl na světě, podruhé, aby žil; neboli „poprvé pro lidství, podruhé pro pohlaví“ ¹²⁹

3.3. Dospělost

„Je třeba z Emila vytvořit jedinečnou mravní totalitu v situaci, kdy není možné, aby se stal organickou součástí totality pospolité“. ¹³⁰ Jelikož pospolitý stav v Emilově světě neexistuje, Rousseau jako vychovatel požaduje, „aby Emil založil skutečnou pospolitost – nemůže to být pospolitost politická, protože žije ve stavu společenském. Emilovým přirozeným úkolem je založit rodinu. Jeho mravním posláním přitom je, aby měla tato rodina skutečný charakter přirozené pospolitosti.“ ¹³¹

Ve dvaceti letech je Rousseauův chovanec připraven najít si k sobě vhodnou partnerku. „Jedno pohlaví k sobě přitahuje druhé; toť hnutí přírodou vnuknuté. Že volíme, že dáváme někomu přednost, že přilneme k něčí osobě, toť dílo vzdělání, předsudků, zvyku“. ¹³² Člověku v přirozeném stavu byla vhod každá žena, nelámal si hlavu s jejími kvalitami a vlastnostmi. Účelem bylo ukojit svůj rozmnožovací pud. Láska existovala pouze ve své fyzické formě. První žena, kterou divoch potkal byla pro něj nejvhodnější, protože neměl pojem o kráse, neměl s čím srovnávat. „Nejenom, že láska nepochází z přírody, jí se stane, že mimo milovanou bytost jedno

¹²⁶ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil: čili O výchování*. II. díl, s. 134.

¹²⁷ Tamt., s. 134.

¹²⁸ Tamt., s. 150.

¹²⁹ Tamt., s. 3.

¹³⁰ VESELÝ, Jindřich. *Jean Jacques Rousseau a problém "preromantismu": k otázce rozkladu osvícenského obrazu světa ve francouzské literatuře*, s. 67.

¹³¹ Tamt., s. 68.

¹³² ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil: čili O výchování*. II. díl, s. 8.

pohlaví není druhému ničím.“¹³³ Z toho vyplývá, že láska tedy vzniká až z usuzování nad tím, jestli si člověk vybere to, či ono. Láska tedy musí vznikat až se vzděláním v estetice, protože jak jinak by člověk zjistil, co má vnímat jako krásné?

Aby si Emil byl schopen vybrat vhodnou partnerku, musí pochopit podobnosti a rozdíly mezi muži a ženami. „Jediné, co víme s jistotou, je, že vše, co muž a žena mají společného, plyne z příslušnosti k rodu lidskému, a vše, čím se liší, plyne z příslušnosti k pohlaví.“¹³⁴ V dětství není mezi chlapci a děvčaty žádný rozdíl. Mají stejnou postavu, stejný hlas i obličej. „Dívky jsou děti, hoši jsou děti; jedno jméno stačí pro dvě bytosti tak stejné sobě.“¹³⁵

Jakmile se chlapci a dívky začnou pohlavně rozvíjet, začnou mezi nimi vznikat rozdíly. Obě pohlaví jsou rovna v tom, že mají stejnou důležitost ve společenském řádu a spějí ke společnému cíli rovným dílem, avšak podle Rousseaua, v tom určitém mravním vztahu má každé pohlaví jinou úlohu. „Jedno má být činné a silné, druhé trpné a slabé; je nevyhnutelné, aby jedno chtělo a mohlo, stačí však, aby druhé odporovalo nemnoho.“¹³⁶

Ačkoliv je Rousseau velkým kritikem politické a materiální nerovnosti, věřil ve fyzickou nerovnost, z čehož podle něj vyplývá i nerovnost pohlaví ve smyslu fyzické převahy. „Žena je stvořena zvláště pro to, aby se líbila muži; aby se muž líbil ženě, toho nutnost není již tak přímá; jeho zásluha tkví v jeho moci, líbí se již tím, že je silný. Toť arci, není zákon lásky, připouštím, ale je to zákon přírody, který předchází i lásku.“¹³⁷ I když se Rousseau snažil prosadit svůj model základní svobody člověka, a politické rovnosti, v otázce rovnosti pohlaví už tak razantní nebyl. Tuto nerovnost pohlaví se snažil vysvětlit, tím, že žena je od přírody méně fyzicky zdatná než muž.

V knize IV nalezneme také popis Emilovy budoucí partnerky. Nazývá ji Žofie (pův. Sofie), což znamená moudrost. Její jméno je vcelku paradox, protože Rousseau si ideální partnerku pro svého chovance představuje jako „zdrženlivou a prostou dívku“.¹³⁸

¹³³ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil čili, O vychování*. II. díl, s. 8.

¹³⁴ Tamt., s. 218.

¹³⁵ Tamt., s. 3.

¹³⁶ Tamt., s. 219.

¹³⁷ Tamt., s. 219.

¹³⁸ Tamt., s. 178.

Aby byl schopen takovou dívku oslovit, je třeba, aby si Emil osvojil společenské způsoby. Zatím se jeho vychovatel snažil Emila udržet co nejdéle v nevědomosti o pohlavním životě, protože chtěl, aby si Emil udržel svou nevinnost co nejdéle. Do této chvíle se naučil, co to znamená být člověkem obecně. Nadešel čas, aby „poznal jednotlivé lidi. Ví, co se děje ve světě, je třeba, aby viděl, jak se v něm žije.“¹³⁹ Je nutno brát Emila do společnosti, protože „Kdo strávil celé své mládí mimo velkou společnost, chodí v ní po celý svůj ostatní život s tváří rozpačitou, stísněnou, mluví vždy nemístně, má způsoby neohrabané a neobratné, jichž se nezbaví již nikdy.“¹⁴⁰ Emilovým posláním je žít mezi ostatními lidmi ve společnosti a založit rodinnou pospolitost, která by se poté dále rozvíjela. Pokud by byl Emil takovým neohrabaným divochem, nebyl by schopen založit pospolitou komunitu. Lépe by mu bylo někde v lesích než mezi lidmi. Rousseau potřebuje, aby Emil byl schopen se životním podmínkám přizpůsobit, aniž by ztratil svou přirozenost, kterou do něj vložila příroda a dvacet let rozvíjel jeho vychovatel.

¹³⁹ ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil: čili O výchování*. II. díl, s. 174.

¹⁴⁰ Tamt., s. 176.

ZÁVĚR

Cílem mé bakalářské práce bylo popsat motiv přirozenosti v díle Jeana Jacquesa Rousseaua. V první části práce jsem popsala postavu Rousseaua francouzského myslitele žijícího za rozkvětu francouzského osvícenství, který se od svých současníků vymykal především v důrazu na citovou stránku člověka. Byl skeptický k přeceňování rozumu a vědy nad přirozeným myšlením člověka, dovolím si toto přirozené myšlení přirovnat k tzv. „selskému rozumu“. Rousseau nechápal přírodu jako něco, co je možné ovládat, ale jako přirozený zákon, který připomíná Boha – stvořitele. Příroda v jeho díle udává přírodní zákony a vkládá do lidí rozum i cit.

V druhé části práce jsem se zaměřila na hypotetický popis vývoje přirozenosti člověka tak, jak ho Rousseau popisuje v *Rozpravě o původu nerovnosti mezi lidmi*. Lidskou přirozenost chápe Rousseau jako nejdůležitější součást člověka – část, která dělá člověka člověkem. Součástí lidské přirozenosti jsou dvě nejzákladnější části – sebeláska a soucit. Sebeláska má zajišťovat sebezachování člověka, stará se o uspokojování potřeb člověka. Naopak soucit zajišťuje, že je nám líto trpící bytosti, protože si dokážeme představit, že bychom takhle mohli trpět my. Člověk v přirozeném stavu měl podle Rousseaua pouze tyto dva city. Staral se pouze sám o sebe a byl zcela nezávislý na ostatních. Díky soucitu jim ale ani nechtěl ublížit.

Postupem času na sobě lidé začali být čím dál více závislí. Jako první komunita vznikla rodina, kdy muž, žena a jejich děti začali bydlet spolu. Jejich závislost na ostatních rostla s jejich potřebami, jejichž uspokojení dosahovali výměnným obchodem. Tak vznikly první komunity. V těchto komunitách se začal postupně rozvíjet mravní cit, který je zdokonalením soucitu. Lidské potřeby ale rostly, a jako kritický okamžik popisuje Rousseau událost, kdy vzniklo soukromé vlastnictví. Vznikem soukromého vlastnictví vznikla mravní nerovnost na základě majetku. Do té doby existovala pouze nerovnost fyzická, která je všem bytostem přirozená. Nerovnost na základě majetku chápe Rousseau jako cestu ke zkáze přirozené svobody člověka a vzniku zvrhlé pospolitosti neboli společnosti.

Rousseau vidí soudobou společnost jako mravně zkaženou, kde existuje pouze uhlazené vybrané chování vyšších tříd, ale v tomto chování není nic přirozené mravně dobrého.

Jediné východisko vidí v nápravě této společnosti prostřednictvím výchovy chlapce, kterého pojmenuje Emil, který má v dospělosti založit pospolitou rodinu.

V poslední části své práce jsem se snažila popsat, jakým způsobem Rousseau pojmul výchovu Emila. Tento román *Emil čili o vychování* nelze chápat jako příručku, jak vychovávat všechny chlapce, Rousseau chtěl pouze ukázat, jak by hypoteticky vypadala přirozená výchova. Rousseau v něm zdůrazňuje, že hlavním učitelem je příroda a on jako vychovatel pouze směřuje svého chovance ke kýženému účinku.

V dětství má dítě především prozkoumávat svět pomocí svých smyslů a také naučit se snášet bolest. Dětství je první období života člověka od jeho narození do patnácti let života. Podle Rousseaua v tomto věku dítě ještě nemá vyvinutý rozum, proto je tak důležité, aby vše objevoval svými smysly. Lze si všimnout jisté analogie mezi raným dětstvím a člověkem v přirozeném stavu. Obě tyto bytosti žijí výlučně sami pro sebe a pro uspokojování svých potřeb a nemají ani vyvinut mravní cit.

Kolem patnáctého roku se z chlapce stane jinoch. Podle Rousseaua je nejvyšší čas začít chlapce trénovat v usuzování, aby byl schopen logicky myslet a také si zajít živobytí. Také se začíná probouzet jeho soucit. Kolem osmnáctého roku je třeba chlapce vzdělat v náboženství. Rousseau chtěl, aby chlapec došel k existenci Boha rozumem, a ne pouze slepě věřil církevním dogmatům.

Ve dvaceti letech je Emil připraven si k sobě najít vhodnou partnerku, se kterou by založil rodinu. Rousseau vysvětluje nerovnost pohlaví jako něco přirozeného, součást fyzické nerovnosti. Emil by si měl najít dívku prostou, pravděpodobně nevzdělanou, která vyrostla na venkově. Rousseau tuto dívku pojmenuje Žofie. Jakmile ji Emil najde, vychovatelova práce je dokonána.

Rousseauova přirozená výchova je pojmána, tak, že dítě si samo zkusí následky svých činů, aniž bychom ho k něčemu nutili. Rousseauův výchovný postup alespoň v dětském věku je mi velmi blízký, protože kritizoval slepé memorování textů a prosazoval praktickou výuku, kde se dítě učí činností. Jeho postava z hlediska pedagogického odkazu je velkou inspirací pro ty pedagogy, kteří chtějí, aby se jejich žáci něco naučili, nejen pouze zapamatovali.

Seznam použité literatury

ČECHÁK, Vladimír. Místo rozpravy. ROUSSEAU, Jean Jacques. *Rozpravy*. 2. rozšířené vydání. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1989, ISBN 80-205-0064-2.

HELVÉTIUS, C. A. Výbor z díla. Praha: SNPL, 1953.

HOLBACH, Paul Heinrich Dietrich von. *Společenský systém neboli, Přirozené zásady morálky a politiky s kritickým pojednáním o vlivu vlády na mravy*. Praha: ČSAV, 1960.

HOLZBACHOVÁ, Ivana. *Dějiny společenských teorií*. Brno: Masarykova univerzita, 2000. ISBN 80-210-2357-0.

PEŠKOVÁ, Jaroslava et al. *Vybrané spisy Jaroslavy Peškové*. Praha: Pro Univerzitu Karlovu v Praze, Pedagogickou fakultu vyrobilo vydavatelství a nakl. Kreace, 2010, s. 48-51.

ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Dopis d'Alembertovi*. V Praze: KANT, 2008. Disk. Malá řada. ISBN 978-80-86970-83-7.

ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil čili, O vychování*. I. díl. Praha: Dědictví Komenského, 1910. Knihovna pedagogických klasiků.

ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Emil: čili O vychování*. II. díl (4. a 5. kniha), Pokračování Emila. V Praze: nákladem Dědictví Komenského, 1911. Knihovna pedagogických klasiků.

ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Rozpravy*. 2., rozšířené vydání. Praha: Svoboda, 1989. Filozofické dědictví. ISBN 80-205-0064-2.

STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filozofie*. 5. vyd. Praha: Zvon, 1996. ISBN 80-7113-175-X.

VESELÝ, Jindřich. *Jean Jacques Rousseau a problém "preromantismu": k otázce rozkladu osvícenského obrazu světa ve francouzské literatuře*. Praha: Univerzita Karlova, 1985. Acta Universitatis Carolinae. Philologica. Monographia.